

સફળતાની સીડી

[ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થ]

ક

પુષ્પ : ૨ :

ધર્મબોધ ગ્રંથમાળા-પુણ્ય બીજી

સફળતાની સીડી [ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થ]

: લેખક :
' જિનભક્ત '

: પ્રકાશક :

શ્રી સુક્રિાકમલ જૈન મોહનગ્રંથમાળા.

કાર્યાધિકારી-લાલચંદ નંદલાલ શાહ

ઠે. રાવપુરા, વીકાટા, વઢ્ઢલીઆ-વડોદરા.

: પ્રકાશક :

મુક્તિકમલ જૈન મોહન અંથમાળ
રાવપુરા-વડોદરા.

.આવૃત્તિ પહેલી.

પહેલી વાર

દશ આના

વિ. સં. ૨૦૦૭ અક્ષયતૃતીયા.

: મુદ્રક :

શ્રી. ગુલાબચંદ લક્ષ્મીભાઈ
શ્રી મહેશ્વરી પ્રી. પ્રેસ-લાવનગર.

આભાર

卐

શ્રી જયંત મેટલ વર્કસના માલિક
કપડવંજનિવાસી ધર્મશ્રદ્ધાળુ, ઉદારચરિત,
શ્રેષ્ઠિવર્ય, શ્રીમાન્ શેઠ ચીમનલાલ ડાહ્યા-
ભાઈએ આ અન્યમાળાનું પ્રકાશન કરતું
રાખવામાં જે ઉદાર આર્થિક સહાય આપી
છે તે માટે તેમનો હાર્દિક આભાર માનીએ
છીએ.

લી૦

પ્રકાશક

વિષયાનુક્રમ

વિષય

પૃષ્ઠનંબર

૧ ભોંયતળિયું.

સફલતા અને નિષ્ફલતાનું કારણ.	૧-૨
બિચારો દાસીપુત્ર ! [દર્શાવે]	૩
(૧) ભુગાર રમશે નહિ.	૪
(૨) ચોરી કરશે નહિ.	૫
માનું નાક કરડી ખાધું ! [દર્શાવે]	૭
(૩) માંસભક્ષણ કરશે નહિ.	૯
(૪) મદિરાપાન કરશે નહિ.	૧૦
(૫) પરજોગમન કરશે નહિ.	૧૧
(૬) વેશ્યાગમન કરશે નહિ.	૧૨
(૭) શિકારના છંદે ચડશે નહિ.	૧૩
ભોંયતળિયું.	૧૪

૨ સફલતાની સીડી

બીજા રાજની ત્રણ રાણીઓ [દર્શાવે]	૧૫
પંડિતનો પ્રત્યુત્તર [દર્શાવે]	૧૬
પાંચ પ્રશ્નોનો એક જ જવાબ [દર્શાવે]	૧૭
સામાન્ય અર્થ	૧૭
વિશેષ અર્થ	૧૮
તાત્પર્ય	૧૯
પુરુષાર્થના પ્રકારો	૨૦
અર્થ અને કામ	૨૦
ધર્મ અને મોક્ષ	૨૧

અર્થની હેયતા	૨૯
વક્ષાદાર મુનિમ [દષ્ટાંત]	૩૨
જ્ઞાનવૃક્ષ તે આતુ' નામ ! [દષ્ટાંત]	૩૯
કામની હેયતા	૪૨
ધર્મ' અને મોક્ષની ઉપાદેયતા.	૫૦

૩ આરોહણ ક્રિયા.

પુરુષાર્થની મહત્તા	૫૪
કેટલીક શંકાઓ	૫૬
રાજમાર્ગ	૫૯
ત્રણ પ્રકારના પુરુષો	૬૦
જવાબદારીઓ અદા કરે	૬૩
પ્રમાદની પ્રચુરતા	૬૪
પુરુષાર્થનાં પાંચ અંગો	૬૮
તાત્ત્વિક રહસ્ય	૭૨
ઉપસંહાર.	૭૩

: ૧ :

ભોંયતળિયું.

સફલતા અને નિષ્ફલતાનું કારણ

એક માણસ એંશી વરસે લાલખુંદ લાગતો હોય, અને આંખે બરાબર દેખતો હોય અને આખી સોપારી દાંતવડે ભાંગી નાખતો હોય, તો આપણને તરત જ લાગશે કે ‘આ માણસે આરોગ્યના કેટલાક નિયમો અભિશુદ્ધ પાળ્યા હશે.’ તે જ રીતે જો એક પચીસ વર્ષનો નવયુવાન સફેદ પૂણી જેવો જણાતો હોય, આંખે બરાબર જોઈ શકતો ન હોય અને પાથોરિયા જેવા દંતરોગથી પીડાતો હોય, તો આપણને તરત જ લાગશે કે ‘આ ભાઈ સાહેબે આરોગ્યના કેટલાક નિયમોનો ભંગ જરૂર કર્યો હશે.’

એક માણસ થોડા વખતમાં આગળ તરી આવ્યો હોય, લોકોની ખૂબ પ્રશંસા પામ્યો હોય અને દિનપ્રતિદિન ઉન્નત

થતો હોય, તો આપણને તરત જ લાગશે કે ‘આ માણસમાં કેટલાક મહાન ગુણો—સદ્ગુણો જરૂર હોવા જોઈએ.’ તે જ રીતે એક માણસ જલ્દી પાછો પડતો હોય, લોકોની નિંદાને પાત્ર થતો હોય અને દિનપ્રતિદિન અવનતિને પામતો હોય, તો આપણને તરત જ લાગશે કે ‘આ માણસમાં મોટી ખોટા જરૂર હોવી જોઈએ.’

એક માણસ વેપારમાં સારો નફો કરતો હોય અને ખીજો તેની જ કક્ષાનો વેપારી તે જ જાતના વેપારમાં ખોટ કરતો હોય કે એણે નફો કરતો હોય તો આપણને જરૂર લાગશે કે ‘પહેલા વેપારીની વેપાર કરવાની રીત સારી હશે અને ખીજા વેપારીની વેપાર કરવાની રીત ખામીભરેલી હશે.’

તાત્પર્ય કે જે મનુષ્યો સફલતા મેળવે છે, તેઓ કેટલાક નિયમોને ચોક્કસ અનુસરતા હોય છે; કેટલાક ગુણોને અવશ્ય ખીલવતા હોય છે; અને પોતાની નીતિરીતિ કે કાર્યપદ્ધતિમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારની વિશિષ્ટતા દર્શાવતા હોય છે. જ્યારે નિષ્ફલતાને વરનાર મનુષ્યો સ્થાપિત નિયમોનો કોઈ ને કોઈ રીતે ભંગ કરતા હોય છે, દુર્ગુણોમાં ફસેલા હોય છે અને નીતિ-રીતિ કે કાર્યપદ્ધતિમાં અનેક ખામીઓવાળા હોય છે, એટલે નિયમોનું પાલન, સદ્ગુણોનો વિકાસ અને સુંદર કાર્યપદ્ધતિ એ સફલતાનું કારણ છે અને યદ્વચ્છા વર્તન, સ્વચ્છંદી વર્તણુક તથા કામ કરવાની ખીનઆવડત એ નિષ્ફલતાનું કારણ છે.

હોયે ચડવાનું અઘરું છે, નીચે ઉતરવાનું સહેલું છે. આ વાતનો વધારે ખ્યાલ દાસીપુત્રનું દષ્ટાંત વિચારવાથી આવી શકશે.

બિચારો દાસીપુત્ર !

એક મનુષ્યે ભિક્ષુક જણાતા કોઈ મનુષ્યને કુતૂહલવશાત્ પ્રશ્ન કર્યો : ‘ અરે ભિક્ષુક ! તારી લંગોટીમાં વસ્તુ નામનિશાન રહ્યું નથી; તે કેવલ દોરામય દેખાય છે, તેનું કારણ શું ? ’

ભિક્ષુકે કહ્યું : ‘ એ લંગોટી નથી પણ માછલાં પકડવાની બાળ છે. ’

આ જવાબથી આશ્ચર્યચકિત થયેલા મનુષ્યે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો : ‘ તું મચ્છી ખાય છે ? ’

ભિક્ષુકે કહ્યું : ‘ હા, હું મચ્છી ખાઉં છું, કારણ કે એકલી મદિરા સારી લાગતી નથી. ’

પ્રશ્ન પૂછનાર વધારે આશ્ચર્યચકિત થયો. તેણે ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો : ‘ એટલે તું મદિરા પણ પીએ છે ? ’

ભિક્ષુકે કહ્યું : ‘ શું કરું ? નિત્ય વેશ્યાને ત્યાં જાઉં છું એટલે ફરજિયાત પીતી પડે છે. ’

પ્રશ્ન પૂછનાર આલો બન્યો. તેણે ચોથો પ્રશ્ન પૂછ્યો : ‘ ત્યારે તું વેશ્યાગમન પણ કરતો હોઈશ ? ’

ભિક્ષુકે કહ્યું : ‘ દુશ્મનોથી ઘેરાયેલા મનુષ્યને માટે એ જ એક વિશ્રાંતિનું સુંદર સ્થાન છે. ’

પ્રશ્ન પૂછનારને સમજ પડી નહિ કે હવે આને શું પૂછવું ? છતાં તેણે પાંચમો પ્રશ્ન પૂછ્યો : ‘ શું તું દુશ્મનોથી ઘેરાયેલો છે ? ’

ભિક્ષુકે કહ્યું : ‘ હા, કેટલાક માણસો મારી સાથે દુશ્મના-

વટ રાખી રહ્યા છે, કારણ કે મેં ચોરીને આણેલી મત્તામાંથી તેમને મોટો હિસ્સો ભેંધ્યો છે. ’

આ જવાબે સાંભળીને પ્રશ્ન પૂછનારથી રહેવાયું નહિ. તેણે તપી જઈને છઠ્ઠો પ્રશ્ન પૂછ્યો: ‘ અરે પાપી ! ત્યારે તું ચોરીનો ધંધો પણ કરે છે ? ’

લિક્ષુકે કહ્યું: ‘ શું કરું ? જુગાર રમતાં પૈસાની જરૂર ડગલે ને પગલે પડે છે એટલે ચોરી કરવી પડે છે. ’

આ જવાબે પ્રશ્ન કરનારની ધીરજનો અંત આણ્યો. એટલે તેણે સાતમો અને છેલ્લો સવાલ પૂછ્યો: ‘ તું જાતિનો કોણ છે અને લિક્ષુકના વેશમાં કેમ ફરે છે ? ’

લિક્ષુકે કહ્યું: ‘ હું રાજાની દાસીનો પુત્ર છું ને એક વાર મારામારીમાં એક બ્રાહ્મણનું ખૂન કરી બેઠો છું એટલે તેની સજામાંથી બચવા માટે આ લિક્ષુકના વેશે ફરું છું. ’

પ્રશ્ન પૂછનારે મોટેથી હમ ખેંચ્યો: ‘ ઓ ભગવાન ! આ તે કેટલું અધઃપતન ! ’

તાત્પર્ય કે મનુષ્ય એક વાર વિવેકથી ભ્રષ્ટ થાય અને કર્તાવ્ય-અકર્તાવ્યનો ખ્યાલ ચૂકી જાય કે તે ક્રમશઃ નીચે જ ઉતરતો જાય છે અને શતઋષિ વિનિયાતને નોતરે છે. તેથી નિર્ઐશ્ય જૈન મહર્ષિઓએ સફલતાના ઉમેદવારો ભોગ નીચેની સાત આજ્ઞાઓ બહાર પાડેલી છે.

(૧) જુગાર રમશો નહિ.

પૈસાની હારજિતવાળી પાનાની રમત, પાસાની રમત તથા અનેક જાતના ખેલો; ઘોડદોડની શરત; તેજમંદી અને આંક

ફરકનો ધંધો: સોરઠી તથા લોટરી; એ બધાંયે જુગારનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપો છે. અને કાયદેસર મંજૂર થયેલો સદ્દો જુગાર ગણાતો નથી, પરંતુ તેનામાં જુગારનાં બધાં તત્ત્વો મોજૂદ છે.

આ જુગારના છંદે નળ જેવા પુણ્યસ્ત્રોત્ર રાજાની હુકંશા કરી, પાંડવ જેવા પરાક્રમી પુરુષોને પૃથ્વી પર પરિભ્રમણ કરાવ્યું અને અનેક આબરૂદાર શ્રીમંતોને હીરાની વીંટી ચૂસતા કર્યાં, છતાંયે મુગ્ધ મનુષ્યોને તેની મોહિની લાગે છે, એ શું ઓછું આશ્ચર્ય છે. ?

જુગારના નાદે કેટલાયે બુદ્ધિમાનોને ખરખાદ કર્યાં, કેટલાયે હુન્નરખાજેને હડફેટે ચડાવ્યા અને કેટલાયે શાણા અને રાણા ગણાતા મનુષ્યોનું સદંતર સત્યાનાશ વાળ્યું, છતાં મનુષ્યો કેમ સમજતા નહિ હોય ?

જુગારના છંદે ચડેલા મનુષ્યો આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરી શકતા નથી, સામાજિક ઉત્કર્ષ પણ સાધી શકતા નથી અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા અમૂલ્ય મનુષ્ય ભવની રેવડી દાણાદાણુ કરે છે ! જ્યાં મન સદા વિહ્વલ, હોય, જ્યાં ચિત્ત સદા અસ્થિર હોય, જ્યાં હૃદયનો કબજો ધનલાલસા, અભિમાન, ઇર્ષ્યા અને મૂઢતા લઈ રહ્યાં હોય, ત્યાં કલ્યાણ કેવું ? વિકાસ કેવો ? સફલતા કેવી ? માટે ‘જુગાર રમશો નહિ.’

(૨) ચોરી કરશો નહિ.

ગજવાં કાપવાં; ખનાવટો કરવી; માલમત્તા તફડાવવી; તાળાં તોડવાં; ખાતર પાડવાં; વાટ આંતરવી; ધાડ પાડવી; લૂંટ કરવી; એ બધાં ચોરીનાં સ્વરૂપો છે. અને દાણચોરી કરવી;

રાખ્યે મુકરર કરેલા કરોમાંથી યુક્તિપૂર્વક છટકી જવું; માલમાં સેળસેળ કરવી; માપ અને તોલ ખોટાં રાખવા; છેતરપીંડી કરવી એ ચોરીના માસિયાઈ ભાઈ બહેનો છે.

ચોરીનો નાદ લાગુ પડતાં માર ખાવો પડે છે, બંધને બંધાવું પડે છે, જેલમાં જવું પડે છે અને કેટલીક વાર તો પ્રાણની આહૂતિ પણ આપવી પડે છે. આ નાદમાં ફસાઈ જનારો મનુષ્ય શાંતિનો અનુભવ કરી શકતો નથી, સ્થિરતાનો અનુભવ કરી શકતો નથી. તેમજ મલિનતામાં મસ્ત રહે છે તેથી તેને માટે ઉચ્ચજીવન અશક્ય બને છે. જો કે કેટલાક ચોરો ઉદારતા, શૂરવીરતા અને તેમણે માનેલી પ્રામાણિકતાથી યુક્ત હોય છે, પણ એ ગુણો જીવનની સફલતા કરવા માટે પર્યાપ્ત નથી, તેમજ તેની પાછળ રહેલી દૃષ્ટિ મિથ્યા હોવાને લીધે તે ગુણો તેને ચોરીનો ધંધો વધારે જોરથી કરવાનું ઉત્તેજન આપે છે.

કેટલાક મનુષ્યો પેટ ભરવા માટે કોઈ અન્ય રસ્તો ન સૂઝતાં ચોરીનો ધંધો પસંદ કરે છે અને ધીમે ધીમે રીઠા બની જાય છે. આમાં અજ્ઞાન, કુસંગ અને પ્રામાણિકપણે પરિશ્રમ કરવાની વૃત્તિનો અભાવ મોટા ભાગે કારણભૂત હોય છે.

જે માળાપો નાનપણથી પોતાનાં છોકરાં માટે પૂરતી કાળજી રાખતા નથી કે તેમની નાનીમોટી ચોરીને ઉત્તેજન આપે છે, તેઓ એને મહાન ચોરો બનાવવામાં નિમિત્તભૂત થાય છે. કહ્યું છે કે-

“ ચૌરશ્ચૌરાપકો મન્ત્રી, મેદજ્ઞઃ કાળક્રમી ।

અન્નદઃ સ્થાનદશ્ચેતિ, ચૌરઃ સપ્તવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ”

(૧) જે ચોરી કરે છે. (૨) જે ચોરી કરાવે છે—ચોરી કરવામાં ઉત્તેજન આપે છે (૩) જે ચોરને સલાહ આપે છે. (૪) જે ચોરનો ભેદ જાળવી રાખે છે, (૫) જે ચોરીનો માલ વેચી આપે છે (૬) ચોરને ખાનપાન આપીને પોષે છે અને (૭) જે ચોરને સંતાઈ રહેવા માટે પોતાનું સ્થાન આપે છે, તે બધાં જ ચોરો છે. એટલે ચોર એક જ પ્રકારનો નહિ પણ સાત પ્રકારના હોય છે.

માનું નાક કરડી ખાધું !

એક વિધવા બ્રાહ્મણી હતી. તેને એક પુત્ર હતો. આ પુત્ર ખરાબ સંસ્કારોને લીધે—ખરાબ સોજતને લીધે ચોરી કરતાં શીખ્યો. એક વાર તેણે કોઈ વેપારીની દુકાનમાંથી થોડાં તલ ચોર્યાં અને તે લાવીને માને આપ્યાં. એટલે માએ કહ્યું : ‘દીકરા ! તું બહુ ડાહ્યો છે. આ તલની આપણે તલ સાંકળી બનાવીશું, જે કેટલાક દિવસ સુધી ખાવાને કામ લાગશે.’

ખીજી વાર એ વિધવા—પુત્રે એક વેપારીની દુકાનમાંથી ગોળ ચોર્યાં અને લાવીને માને આપ્યો. એટલે માએ કહ્યું : ‘પુત્ર ! તને શાખાશી ઘટે છે કે તું ગોળ લઈ આવ્યો. આપણી પાસે ગોળ સુદલ ન હતો, તેથી એ ખાવાનાં કામમાં આવશે.’

ત્રીજી વાર એ વિધવા—પુત્રે કોઈ કાપડિયાની દુકાનમાંથી કાપડનો તાકો તફડાવ્યો અને માની પાસે મૂક્યો. એટલે માએ કહ્યું : ‘આ કામ તો તેં ઘણું જ સારું કર્યું, કારણ કે આપણાં કપડાં ફાટી ગયાં હતાં, તે હવે નવાં શીવડાવી શકીશું.’

આ રીતે વિધવા—પુત્રને તેની મા તરફથી દરેક વાર ઉત્તે-

જન મળવાને લીધે તે મોટો ચોર બન્યો અને ચોરીના કામમાં જ ખરી બહાદુરી માનવા લાગ્યો. એમ કરતાં તેણે ચોરીની એક ટૂંકડી જમાવી અને તેની મદદથી અવારનવાર મોટાં ખાતર પાડવા લાગ્યો. તેની આ રંજાડથી શહેરમાં ખૂમ ઊઠી કે ‘કોઈ મોટો ચોર પાક્યો છે, નહિ તો અવારનવાર તાળાં કેમ તૂટે અને ખાતર કેમ પડે?’ આ ખૂમાટાને લીધે રાજ્યના કર્મચારીઓ સાવધ બન્યા અને ચોરને પકડી પાડવા માટે વિવિધ પ્રયાસો કરવા લાગ્યા.

માણસ ગમે તેવો હોશિયાર અને કાબેલ હોય તો પણ કોઈક વાર ભૂલ કરે છે, એટલે આ વિધવા-પુત્ર એક વાર પોતાની ભૂલને લીધે આખાદ સપડાઈ ગયો અને તેને ન્યાયાધીશ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો. તેના પર ઘર ફાડવાના, ઠગાઈ કરવાના, ચોરી કરવાના એમ અનેક જાતનાં તહોમતો હતાં, એટલે ન્યાયાધીશે તેને ફાંસીની શિક્ષા ફરમાવી.

ફાંસીએ લટકાવતાં પહેલાં સામાન્ય રીતે દરેક ગુનેગારને પૂછવામાં આવે છે કે ‘તેની છેલ્લી ઇચ્છા શું છે?’ તે મુજબ આ વિધવા-પુત્ર ચોરને પણ પૂછવામાં આવ્યું કે ‘તારી છેલ્લી ઇચ્છા શું છે?’ તે વખતે એ વિધવા-પુત્ર ચોરે કહ્યું કે-મારી છેલ્લી ઇચ્છા મારી માનો ચરણસ્પર્શ કરવાની છે, માટે તેને અહીં હાજર કરો. રાજ્યાધિકારીઓએ તે વાતનો અમલ કર્યો અને તેની માતાને હાજર કરવામાં આવી. તે વખતે આ વિધવા-પુત્ર ચરણસ્પર્શ કરવાના બહાને તેની નજીક ગયો અને તેનું નાક કરડી ખાધું !

આ જોઈ સર્વત્ર હાહાકાર થયો અને પૂજ્ય માતાનો

ચરણસ્પર્શ કરવાને બદલે આ અધમે તેનું નાક કેમ કરડી
ખાધું ? એ પ્રશ્ન સહુના મનમાં ઊઠવા લાગ્યો. તેથી અધિકારી-
ઓએ તે ચોરને પૂછ્યું કે ‘તે આવું કાળું કૃત્ય કેમ કર્યું !’

ચોરે કહ્યું : ‘મેં યોગ્ય જ કર્યું’ છે. જો મારી માતાએ મને
નાનપણમાં ચોરી કરતાં વાર્યો હોત તો મારી આ હાલત થાત
નહિ. પણ તેણે તો મને ઉત્તેજન જ આપ્યા કર્યું. એટલે તે
મારી માતા નહિ પણ જીવતી ડાકણ છે અને તેથી જ મેં
એનું નાક કરડી ખાધું છે.’

આ સાંભળી બધા માણસોનું કુતૂહલ શાંત થયું અને
તેમણે હવે પછી પોતાના પુત્ર-પુત્રીઓને ચોરીના કોઈ પણ કામમાં
કોઈ પણ જાતનું ઉત્તેજન ન આપવાનો નિર્ણય કર્યો. તાત્પર્ય
કે ‘ચોરી કરશો નહિ.’

(૩) માંસ-લક્ષણ કરશો નહિ.

પરમાટી વાપરવી; મત્સ્ય ખાવાં; ઈંડાં વાપરવાં; એ બધાં
માંસલક્ષણનાં સ્વરૂપો છે. આ પ્રકારનું માંસલક્ષણ પંચેન્દ્રિય
પ્રાણીઓનો વધ કર્યા-કરાવ્યા વિના થઈ શકતું નથી.

જે પારકાના પિંડથી પોતાનો પિંડ પોષવાને ઇચ્છે, તેને
ન્યાયી કેમ કહેવાય ?

જે અનેક પ્રકારની નિર્દોષ વસ્તુઓ છોડીને સદોષ માંસને
પસંદ કરે, તેને શાણો કેમ કહેવાય ?

જે પ્રાણીમાત્રને એક *પિતાની ઓલાદ માનવા છતાં તેને
કાપીને ખાઈ જાય, તેને શિષ્ટજન કેમ કહેવાય ?

* જૈન સિવાયના ઇતર દર્શનકારોની માન્યતાની અપેક્ષાએ આ
વાત છે.

આ જગતમાં આવની વસ્તુઓ ક્યાં ઓછી છે કે મનુષ્યે માંસલક્ષણ કરવું જોઈએ ? જે મનુષ્યો એમ માને છે કે માંસ-લક્ષણથી જ શારીરિક બળની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમણે ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાળ તથા મંત્રીશ્વરે વસ્તુપાલ-તેજપાલ, વિમલશા, ભામાશાના દાખલાઓ વિચારવા કે જેઓ નિર્માંસાહારી હોવા છતાં, અનેક લડાઈઓમાં વિજય મેળવી પરાક્રમી તરીકે પંકાય્યા. પશુઓમાં હાથી, અશ્વ અને સાંઢની શક્તિ તપાસવી જોઈએ. જીવનમાં કેઈ પણ વાર માંસલક્ષણ ન કરવા છતાં તેમનામાં કેટલી બધી તાકાત હોય છે ? આ વાતની વિરુદ્ધ કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે હાથી, અશ્વ અને સાંઢ બળવાન છે, પણ તેને નિત્ય માંસાહાર કરનારો સિંહ મારી શકે છે, માટે વન-રૂપતિના આહાર કરતાં માંસાહાર વધારે તાકાતવાળો છે. પરંતુ આમ કહેવું યથાર્થ નથી, કારણ કે કેટલીયે વાર હાથીઓએ સિંહ, વાઘ અને દીપડાને પગ તળે ચગદીને સૂંઢવડે ચીરી નાંખ્યાના દાખલાઓ બનેલા છે. વળી ગીરની ભેંસોથી સિંહ બીએ છે, એટલે કે તેને છેડવાની હિમ્મત કરી શકતા નથી. તેથી માંસાહારથી જ બળવૃદ્ધિ થાય છે, એમ માનવું નિર્રર્થક છે.

વળી માંસાહારથી જડતા વધે છે, તમોગુણ વધે છે, મનનાં પરિણામો જલદી હિંસક થાય છે અને વિચારોની સૂક્ષ્મકોટિ સુધી પહોંચી શકાતું નથી. માટે ‘માંસ-લક્ષણ કરશે નહિ’.

(૪) મદિરાપાન કરશે નહિ.

દારૂ, સુરા, વારુણી, સોમરસ, કાદંબરી કે એવાં જ બીજાં અન્ય નામે ઓળખાતા માદક પદાર્થોનું સેવન કરવું તે મદિરા-પાન છે, જેનાં સામાજિક, આર્થિક, શારીરિક અને માનસિક

પરિણામે ઘણાં જ ખતરનાક છે. આ લયંકર વ્યસનને લીધે સુખમય સંસાર સળગી જાય છે, પૈસો ટકો પલાયન થાય છે, શરીર પાયમાલીના પંથે પડે છે અને મન સદા વ્યાકુળ રહે છે.

દાડુડિયાની હાલત કેવી કરુણ થાય છે, તે છાતીએ કોતરી રાખવા જેવું છે. તેઓ ઠેકાણે-ઠેકાણે ગમે ત્યાં પટકાઈ પડે છે, તેમનાં ફાટી રહેલાં મોઢામાં કૂતરાઓ પેશાળ પણુ કરી જાય છે !

દાડુની લતે ચડનારો મનુષ્ય જુગાર, ચોરી અને વ્યભિચાર જેવા મહાન દુર્ગુણોમાં સરલતાથી ફસાઈ જાય છે, તેથી ઉન્નત વિચારો અને ઉન્નત આચારોને અપનાવવાનું તેમને માટે અશક્ય બને છે. તેથી જ તે માનવ જીવનને નિષ્ફળ બનાવનાર ‘ મદિરાપાન કરશે નહિ. ’

(પ) પરસ્ત્રીસેવન કરશે નહિ.

પંચની સાક્ષીએ જે સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હોય તે સિવાયની કોઈ પણ સ્ત્રીનો સમાગમ કરવો એ પરસ્ત્રીગમન છે. એનાં લયંકર પરિણામે કેવાં આવે છે, તે જાણવા માટે લંકાપતિ રાવણનું દષ્ટાંત વિચારવું જોઈએ. તે અનેક વિદ્યાનો જાણકાર હતો, મહાન બળિયો અને પરાક્રમી હતો, પરંતુ આ એક જ કુલક્ષણથી અધઃપતનની ઊંડી ગર્તામાં સરી પડ્યો અને કાયમને માટે કાળી ટીલી લઈને આ જગત્-માંથી વિદાય થયો.

ગૂજરાતના વાઘેલા રાજા કરણને પણ આવો જ નાદ લાગ્યો હતો. પ્રધાનની સ્વરૂપવંતી સ્ત્રીએ તેના મનને પરાધીન બનાવ્યું હતું. આ કારણે તેણે જે ઉપાયો લીધા અને પરિણામે માધવે

જે રીતે તેનો બદલો લીધો, એ આપણા ઇતિહાસની એક કમનશીબ કરુણ કહાણી છે. એ પરસ્પરીવંપટ કરણના પાપે જ ગરવી ગૂજરાત પર અહ્લાઉદ્દીનનો ખૂની પંજો પડ્યો અને તેણે ક્રાયમને માટે પોતાનું સાર્વભૌમત્વ ગુમાવી દીધું.

જેવી આપણી મા દીકરીઓ તેવી જ બીજાની મા દીકરીઓ. જો આપણે બીજી સ્ત્રીઓ તરફ કુદૃષ્ટિ કરીએ, તો બીજા આપણી સ્ત્રી પર કુદૃષ્ટિ કરે એ સ્વાભાવિક છે. એટલે સ્વાર્થ-રક્ષાની ખાતર પણ મનુષ્યોએ આ બદ્ધિમાંથી મુક્ત થવું જોઈએ.

‘પારકા ભાણે મોટો લાડવો’ એ મનુષ્ય-સ્વભાવની નબળાઈનું પ્રતિબિંબ છે. ઘરની સ્ત્રી પક્ષિની જેવી હોવા છતાં સુંદર લાગતી નથી અને બીજાની કુવડ જેવી સ્ત્રી પણ સુંદર લાગે ! ! ખરેખર ! મનુષ્યની મૂઠતાને કોઈ છેડો જ નથી.

ગૃહસ્થાશ્રમની દૃષ્ટિએ લગ્નની પ્રણાલિકાએ મનુષ્યને જાતિય જીવન માટે જે વ્યવસ્થા કરી આપેલી છે, તેમાં સંતોષ માનવો અને તે સંબંધોને પણ ઉત્તરોત્તર સંયમની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ લઈ જવા એમાં મનુષ્યનું શ્રેય છે, જીવનનાં કલ્યાણના અંશો છે, એમાં જીવતરની સફલતાનાં બીજો છે. તેથી ‘પરસ્પરી-ગમન કરશો નહિ.’

(૬) વેશ્યાગમન કરશો નહિ.

દેહવિક્રયનો ધંધો કરનારી જે સ્ત્રીઓ તે વેશ્યાના નામથી ઓળખાય છે, તેમના છંદમાં પડવું એ વેશ્યાગમન કહેવાય છે. એ જાતના છંદમાં પડતાં પહેલાં તો પૈસાની ખુવારી ખૂબ થાય છે, બીજું અનેક જાતના ચેપી રોગો લાગુ પડે છે, ત્રીજું

સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનો નાશ થાય છે, ચોથું ગૃહજીવનમાં આગ ભેઠે છે અને પાંચમું 'પરલોકનું' હિત બગાડે છે.

જે સ્ત્રીને ચોરચખાર, ભાંડભવાયા, મવાલીગુંડા અને બદમાશ બેવકૂફોએ ભોગવી હોય તેને પુનઃ ભોગવવામાં કંઈ જાતનું શાણપણ છે ?

જે સ્ત્રી કૃત્રિમ હાવભાવ અને બાહ્ય દેખાવથી મનુષ્યને પ્રથમ પ્રદોષન આપીને તેનો રસકસ ચૂસી લે છે અને તે કસ વિનાનો થયે તેને હરાયા ઢોરની જેમ હાંડી કાઢે છે, તેના સ્નેહમાં પડવામાં કંઈ જાતનું ડહાપણ રહેલું છે ?

ક્ષણિક વિષયતૃપ્તિ માટે ધન, આખરૂં અને ધર્મની આહૂતિ આપવી એ કેટલા અંશે વ્યાજબી છે, તેનો વિચાર પ્રત્યેક સુસ્થ મનુષ્યે તટસ્થભાવે કરી લેવો ઘટે છે.

વેશ્યાગમન કરનાર પૂરો પરાધીન બને છે, મલિન જીવનમાં સબળા કરે છે અને ઉચ્ચ આદર્શોથી રહિત થાય છે; તેથી 'વેશ્યાગમન કરશો નહિ.'

(૭) શિકારના છંદે ચડશો નહિ.

શિકારનો શોખ એ નિર્દયતાની સૂચક એક ખૂરી લત છે. મનુષ્ય એકવાર તે નાદે ચડ્યો કે પછી તેને વારંવાર શિકાર ખેલવાનું મન થયા જ કરે છે. તેમાં કેટલીક વાર તો પ્રાણીની આહૂતિ પણ આપવી પડે છે, અનેક શિકારીઓના દેહને વાઘ-વરૂંઓએ ફાડી ખાધાના દાખલાઓ ઇતિહાસના પાને મોટી સંખ્યામાં નોંધાયેલા છે.

શિકારનો છંદ કેઈ પણ રીતે વ્યાજબી નથી, આપણા શોખની ખાતર એક નિર્દોષ પ્રાણીનો જીવ લેવાનો આપણને

શુ અધિકાર છે ? શુ આપણને જીવવું ગમે છે અને તે પ્રાણી-
ઓને જીવવું ગમતું નથી ? તો પછી અન્યાયને આચરવાનો
અર્થ શું ?

વળી જે પશુઓ મૂંગા છે, તૃણનો આહાર કરનારાં છે
અને નદી-નાળાં તથા ઝરણાનાં પાણી પીનારાં છે, તેને ગોળી કે
તીરનું નિશાન બનાવવામાં કઈ જાતની બહાદુરી સમાયેલી છે ?

ધિક્ પડો એ પુરુષાર્થને કે જે અશરણ મૂંગા પ્રાણીઓનું
નાહક બલિદાન લે છે અને તેના કરનારને પાપપંકમાં રગદોળે
છે ! તેથી જ ‘શિકારના છંદે ચડશે નહિ.’

ભોંયતળિયું

આ રીતે મહાભોંધા માનવભવને નિષ્કલ બનાવનારી નાપાક
નીસરણી સાત પગથિયાંની બનેલી છે કે જેના પરથી હૃદય
ઉઠવી લીધા વિના સફલતાની સીડી પર આરોહણ કરી શકાતું
નથી, એટલું જ નહિ પણ સફલતાની સીડીને ટેકવવાનું ભોંય-
તળિયું જ પ્રાપ્ત થતું નથી.

ભોંયતળિયું નરમ હોય તો સંભવ છે કે તેના પર ગોઠ-
વાયેલી સીડી અંદર ઉતરી જાય; ભોંયતળિયું પોચું હોય તો
સંભવ છે કે તેના પર ગોઠવાયેલી સીડી આડીઅવળી ખસી
જાય. તેથી સીડી ગોઠવનારે ભોંયતળિયું સખત અને મજબૂત
હોય તેની પૂરી ખાતરી કરી લેવી જોઈએ. ઉપર જણાવેલી
નિર્ઋથ મહર્ષિઓની સાત આજ્ઞાઓનું પાલન આવું સખત
અને મજબૂત ભોંયતળિયું પૂરું પાડે છે.

: ૨ :

સફલતાની સીડી.

‘સફલતાની સીડી’નો વાસ્તવિક અર્થ શું છે, તે સમજ લેવાની જરૂર છે, કારણ કે જુદા જુદા હેતુઓ ધરાવનારાઓ એક જ વાક્ય કે એક જ શબ્દનો અર્થ જુદી જુદી રીતે કરે તે બનવા યોગ્ય છે. આ વાતનો વધારે સ્પષ્ટ ખ્યાલ નીચેના ઉદાહરણો પરથી આવી શકશે.

લીલ રાજાની ત્રણ રાણીઓ.

એક લીલ રાજા પોતાની ત્રણ રાણીઓને સાથે લઈને દૂરના કોઈ ગામ તરફ જઈ રહ્યો હતો. તે વખતે એક રાણીએ કહ્યું: ‘હે નાથ ! મને બહુ તરસ લાગી છે, માટે પાણી લાવી આપો.’ બીજી રાણીએ કહ્યું: ‘હે સ્વામી ! મારાથી હવે ભૂખે રહેવાતું નથી, માટે કોઈક પ્રાણીનો શિકાર કરો.’ અને ત્રીજી

રાણીએ કહ્યું: ‘હે પતિદેવ ! આ મારું બહુ કંટાળાભરેલો લાગે છે, માટે આપ એવું સુંદર ગીત ગાઓ કે જેથી મારું મન પ્રસન્ન થાય.’

તેમના જવાબમાં ભીલ રાજાએ ક્રૂર એટલું જ જણાવ્યું કે ‘સરો નતિથિ’ એટલે પહેલી રાણી એમ સમજી કે નજીકમાં કોઈ સરોવર નથી, તો પાણી ક્યાંથી લાવે ? મતલબ કે આગળ જતાં કોઈ જલાશય આવશે ત્યારે પાણી લાવી આપશે. બીજી રાણી એમ સમજી કે ભાથામાં બાણ નથી, તો શિકાર કેવી રીતે કરે ? મતલબ કે આગળ પર ખાવાનો કાંઈ બીજો બંદોબસ્ત કરશે. અને ત્રીજી રાણી એમ સમજી કે સ્વર નથી એટલે ગળું ખેંચી ગયું છે, તો શી રીતે ગાય ? તેથી એ માટે આગ્રહ કરવો ઉચિત નથી.

આમ એક જ ‘સરો નતિથિ’ વાક્યમાંથી ત્રણ અર્થો કાઢવામાં આવ્યા:—

- (૧) સરો નાસ્તિ-સરઃ ન અસ્તિ- સરોવર નથી.
- (૨) શરો નાસ્તિ-શરઃ ન અસ્તિ- બાણ નથી.
- (૩) સ્વરો નાસ્તિ-સ્વરઃ ન અસ્તિ- સ્વર નથી.

પંડિતનો પ્રત્યુત્તર.

એક વાર એક પંડિતને ચાર ભુદા ભુદા મનુષ્યોએ ચાર સવાલ પૂછ્યા. તે આ રીતે:—

- (૧) જીવનનું લક્ષણ શું ?
- (૨) કામદેવની સ્ત્રીનું નામ શું ?

(૩) ઉત્તમ કૂલ કયું ?

(૪) કન્યા પરણ્યા પછી બય કયાં ?

પંડિતે આ ચારે સવાલોના જવાબમાં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે-‘સાસર રૂ જાય’.

એટલે પહેલો સવાલ પૂછનાર સમજ્યો કે જીવનનું લક્ષણ સાસ=સાસ છે. બીજો સવાલ પૂછનાર સમજ્યો કે કામદેવની સ્ત્રીનું નામ રૂ=રતિ છે. ત્રીજો સવાલ પૂછનાર સમજ્યો કે ઉત્તમ કૂલ જાય=જાઈનું છે. અને ચોથો સવાલ પૂછનાર સમજ્યો કે કન્યા પરણ્યા પછી સાસર રૂ જાય=સાસરે બય છે.

પાંચ પ્રશ્નોનો એક જ જવાબ.

એક પટેલને પાંચ માણસોએ જુદા જુદા સવાલ પૂછ્યા તે આ રીતે:-

પહેલો સવાલ: ‘ખેડૂત કયો સારો ?’

બીજો સવાલ: ‘ઘોડો કયો શોભે ?’

ત્રીજો સવાલ: ‘ખાટલો કેવો જોઈએ ?’

ચોથો સવાલ: ‘નિશાળીઓ કેવો હોય ?’

પાંચમો સવાલ: ‘કેવો સરદાર માન પામે ?’

પટેલ બહુ હોશિયાર હતા. એટલે તેમણે આ પાંચ સવાલનો એક જ ઉત્તર આપ્યો કે ‘ખાટીદાર.’ મતલબ કે ખેડૂતમાં ખાટીદાર સારો હોય છે. તેના જેવી સુંદર ખેતી બીજા લોકો કરી શકતા નથી. ઘોડો ખાટીદાર હોય તો જ શોભે છે, કારણ

કેં તેથી પંથ જલ્દી કપાય છે. ખાટલો પાટીદાર હોવો જોઈએ કે જેથી સૂવા ટાણે આરામ મળી શકે. નિશાળીઓ પાટીદાર હોવો ઘટે કારણ કે પાટી વિના તે લણી શકે નહિ. અને સરદાર પાટીદાર હોય તો જ માન પામે કારણ કે પાટી વિનાના-જાગીર વિનાના સરદારોનો સમાજમાં કાંઈ યોજ પડતો નથી.

સામાન્ય અર્થ.

સફલતાની સીડીનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે ‘સફલતા માટેની સીડી.’ ‘સફલતા મેળવવા માટેની સીડી’ અથવા ‘સફલતા જેનાથી મેળવાય તે પ્રકારની સીડી.’ જેમ પાણીના ઘડાનો અર્થ પાણી ભરવાનો ઘડો છે, જેમ અથાણાંની બરણીનો અર્થ અથાણું ભરવા માટેની બરણી છે અને પૂજના ઓરડાનો અર્થ પૂજા કરવા માટેનો ઓરડો છે, તેમ અહીં સફલતાની સીડીનો અર્થ સફલતા મેળવવા માટેની સીડી છે.

વિશેષ અર્થ.

સફલતા એ કાર્ય કે પરિણામ છે અને સીડી એ કરણ કે સાધન છે, તેથી સફલતારૂપી પરિણામ લાવનારું જે સાધન તે સફલતાની સીડી છે.

જેમ મલિનપણાનો ભાવ કે મલિનત્વ એ મલિનતા છે, જેમ સાક્ષરપણાનો ભાવ, કે સાક્ષરત્વ કે એ સાક્ષરતા છે અને જેમ દક્ષપણાનો ભાવ કે દક્ષત્વ એ દક્ષતા છે, તેમ સફલપણાનો ભાવ કે સફલત્વ એ સફલતા છે.

સફલ શબ્દ બે પદોનો બનેલો છે. સ+ફલ. તેમાં ‘સ’ પદ સહિતપણાનો અર્થ બતાવે છે અને ‘ફલ’ પદ લાભ કે

ઈષ્ટ પરિણામનું સૂચક છે, તેથી જે ક્રિયા કે જે પ્રવૃત્તિ, લાભ-વાળી હોય, ઈષ્ટ પરિણામને લાવનારી હોય તે સફલ કહેવાય છે અને જે ક્રિયા કે જે પ્રવૃત્તિ લાભ વિનાની હોય, ઈષ્ટ પરિણામ લાવવાને અસમર્થ હોય, તે નિષ્ફલ કહેવાય છે.

એક વિદ્યાર્થી વિદ્યાભ્યાસ કરીને ઊંચા કુમે ઉત્તીર્ણ થાય તો સફલ થયો ગણાય છે અને ઉત્તીર્ણ ન થાય તો નિષ્ફલ થયો ગણાય છે. એક ખેડૂત ખેતી કરીને સારું અનાજ પકવી શકે તો સફલ થયો ગણાય છે અને કાંઈ અનાજ પકવી ન શકે તો નિષ્ફલ થયો ગણાય છે. એક વકીલ પોતાના અસીલ-નો કેસ ચલાવીને જિતી જાય તો સફલ થયો ગણાય છે અને હારી જાય તો નિષ્ફલ ગયો ગણાય છે. તે જ રીતે એક મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરીને મનુષ્યત્વને સફલ કરી શકે તો સફલ થયો ગણાય છે અને તેમ ન કરી શકે તો નિષ્ફલ થયો ગણાય છે.

સીડી એટલે ચડવાનું સાધન. સીડી એટલે કૃમિક પગ-થિયાં. સીડી એટલે વ્યવસ્થિત સોપાનમાળા.

એટલે જે સાધનવડે, અથવા જે પગથિયાનું કુમશઃ અવલંબન લઈને અથવા તો જે સોપાનમાળાની વ્યવસ્થાને અનુ-સરવાથી મનુષ્ય પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા અતિદુર્લભ મનુષ્યત્વનું સાર્થક્ય કરી શકે તે સફલતાની સીડી છે.

તાત્પર્ય.

સફલતા શબ્દ અહીં મનુષ્ય જીવનની સાચી સફલતા કે જે પરમાનંદ વડે પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો દ્યોતક છે અને સીડી શબ્દ, મનુષ્યે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ માટે કરવા જોઈતા પુરુષાર્થનો

પ્રતિપાદક છે. એટલે જે પુરુષાર્થવડે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય એ સફલતાની સીડી છે.

પુરુષાર્થના પ્રકારો.

આપણે આપણા જીવન દરમિયાન જે કાંઈ પુરુષાર્થ કરીએ છીએ તેને બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય. એક તો સાંસારિક સુખને માટે થતો અને બીજો આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને માટે થતો. તેમાં પ્રથમ પુરુષાર્થનું પ્રયોજન ‘ અર્થ ’ અને ‘ કામ ’ હોય છે, તથા બીજા પુરુષાર્થનું પ્રયોજન ‘ ધર્મ ’ અને ‘ મોક્ષ ’ હોય છે.

અર્થ અને કામ.

અર્થ વડે ખાનપાન મેળવી શકાય છે, વસ્ત્ર-અલંકાર મેળવી શકાય છે, મંદિર-મહેલ અને બાગબગીચા મેળવી શકાય છે તથા યશ, કીર્તિ અને અધિકાર પણ મેળવી શકાય છે. વળી દાસદાસીઓ, નોકરચાકર, સેવકસેવિકાઓ તથા સ્ત્રીઓ પણ મોટા ભાગે તેને જ આધીન હોય છે. કહું છે કે—

“ તાવન્માતા પિતા ચૈવ, તાવત્ સર્વેઽપિ બાન્ધવાઃ ।

તાવદ્ભાર્યા સદા હૃષ્ટા, ચાવલ્લક્ષ્મીઃ સ્થિરા ગૃહે ॥ ”

“ માતાપિતા ત્યાં સુધી જ માન રાખે છે, સગાંવહાલાં ત્યાં સુધી જ સ્નેહ રાખે છે અને સ્ત્રી પણ ત્યાં સુધી જ હર-ખાથેલી રહે છે કે જ્યાં સુધી લક્ષ્મી ઘરમાં સ્થિર હોય છે.”

“ નયેન નેતા વિનયેન શિષ્યઃ, શીલેન નારી પ્રશમેન સાધુઃ ।

જીવેન દેહઃ સુકૃતેન દેહી, વિત્તેન ગેહી રહિતો ન કિશ્ચિત્ ॥ ”

“ ન્યાયથી નેતા, વિનયથી શિષ્ય, શિયળથી નારી, સમતાથી સાધુ, જીવથી દેહ, સુકૃતથી આત્મા અને ધન કે લક્ષ્મીથી ગૃહસ્થ છે. તેનાથી રહિત હોય તો કાંઈ નથી. તાત્પર્ય કે ન્યાય-નીતિનું જાણકારપણું અને તે પ્રમાણે વર્તવાનો સ્વભાવ ન હોય તો નેતા બની શકાતું નથી. યોગ્ય વિનય ન હોય તો શિષ્ય બની શકાતું નથી. શિયળ એ સ્ત્રીનું ભૂષણ છે, તે વિના સ્ત્રી શોભતી નથી. સમતા ગુણ પ્રકટ્યા વિના સાચા સાધુ બની શકાતું નથી. જીવ હોય તો જ દેહની કિંમત છે, નહિં તો ‘જલ્દી કરો, વખત બય છે’ એમ કહીને તેને બાળી મૂકવામાં આવે છે. સુકૃત કરવામાં આવે તો જ આત્મા શોભે છે, નહિ તો દુષ્ટ રીતે વર્તતો આત્મા પોતે જ પોતાનો વૈરી છે, અને ધન ન હોય તો ગૃહસ્થનું ઘર શોભતું નથી. કહો કે તે સ્મશાન તુલ્ય ગણાય છે. ”

અને તેથી જ નીતિકારોએ કહ્યું છે કે—

“વરં વનં વ્યાઘ્રગૃણૈર્નિષેવિતં, દ્રુમાલયે પત્રફલૈશ્ચ મોજનમ્ ।
તૃણૈશ્ચ શય્યા વસનં ચ વલ્કલં, ન બન્ધુમધ્યે ધનહીનજીવિતમ્ ॥”

“વાઘથી ભરેલા વનને સેવવું સારું, જંગલમાં રહીને પત્ર અને ફલથી નિર્વાહ કરવો સારો, ઘાસની પથારી પર સૂઈ રહેવું સારું, વસ્ત્રોમાં છાલનાં કપડાં પહેરવાં સારાં, પરંતુ સગાં-વહાલાંની વચ્ચે ધન વિના રહેવું સારું નહિ. ”

કામવડે સ્પર્શસુખ, રસસુખ, ગંધસુખ, વર્ણસુખ અને શબ્દસુખ માણી શકાય છે. સુંવાળી પથારી, સુંવાળા વસ્ત્રો, સુંદર ગાદીતકિયા, સારું રાચરચીકું, વીજળીના પંખા, છત્રી,

જોડા, આવી વિધવિધ વસ્તુઓ અને સ્ત્રી એ સ્પર્શસુખનાં સાધનો છે. વિવિધ જાતનાં ખાણાં, વિવિધ જાતનાં પીણાં, વિવિધ જાતનાં મેવા-મિઠાઈ અને વિવિધ જાતનાં મુખવાસ એ રસસુખનાં સાધનો છે. કેશર, કસ્તૂરી, અગર, ચંદન, વિવિધ જાતનાં તેલો, વિવિધ પ્રકારનાં અત્તરો અને સુવાસિત પુષ્પો એ ગંધસુખનાં સાધનો છે. મનોહર વસ્ત્રો, મનોહર અલંકારો, મનોહર રૂપ અને મનોહર દેખાવ એ વર્ણસુખનાં સાધનો છે. તથા સુંદર શબ્દો, પ્રિય વાક્યો, મધુર ગીત, મનહર અવાજ, રુચિકર તાલ કે વિવિધ આરોહ-અવરોહને અનુસરતી સ્વર-શ્રેણી એ શબ્દસુખનાં સાધનો છે.

તાત્પર્ય કે-એક પ્રકારના મનુષ્યો જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ-પરિશ્રમ, વ્યાપાર-વ્યવસાય કે ધંધો-રોજગાર કરે છે, તેનો હેતુ કંચન, લક્ષ્મી, સુવર્ણ, દ્રવ્ય, નાણું, ધન, પૈસો આદિ નામથી ઝોળા-ખાતા અર્થની પ્રાપ્તિ હોય છે અને તે દ્વારા જ્યારે તેઓ વિવિધ ભોગ-ઉપભોગની સામગ્રી એટલે ‘કામ’ મેળવી શકે છે ત્યારે ‘પોતાની મહેનત ફળી’-‘પોતાને સફળતા મળી.’ એમ માને છે.

ધર્મ અને મોક્ષ.

આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું સાધન, દાન-શીલ-તપ-ભાવવાળો ધર્મમાર્ગ કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રવાળો મોક્ષમાર્ગ ગણાય છે. કહ્યું છે કે:—

“દાનં સુપાત્રે વિશદં ચ શીલં, તપો વિચિત્રં શુભભાવના ચ ।

મવાર્ણવોત્તારણસત્તરણં, ધર્મં ચતુર્થા મુનયો વદન્તિ ॥”

“ સુપાત્રને દાન આપવું, નિર્મલ ચારિત્ર રાખવું, વિવિધ પ્રકારના તપો કરવા અને ઉત્તમ લાવના રાખવી, એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ લવસાગરને પાર કરવા માટે સુંદર વહાણ છે; એમ મુનિઓ કહે છે. ”

દાન-વિષે કહ્યું છે કે:—

“ વવસાયફલં વિહવો, વિહવસ્મ ફલં સુપત્તવિણિઓગો ।
તયમાવે વવસાઓ, વિહવો વિ અ દુર્ગાદિનિમિત્ત ॥ ”

“ વ્યવસાયનું ફળ વૈભવ છે અને વૈભવનું ફળ સુપાત્ર વિનિયોગ છે; એટલે કે તેનું સુપાત્રને દાન કરવું એ છે. જો એમ કરવામાં ન આવે તો એ વ્યવસાય અને એ વૈભવ, દુર્ગતિનું નિમિત્ત બને છે. ”

“ પ્રદત્તસ્ય પ્રશ્નુક્તસ્ય, દૃશ્યતે મહદન્તરમ્ ।
દત્તં શ્રેયાંસિ સંસ્રુતે, વિષ્ઠા ભવતિ મક્ષિતમ્ ॥ ”

“ દીધેલા અને ભોગવેલા વચ્ચે મોટું અંતર જણાય છે. જો દેવામાં આવે છે તેના વડે શ્રેયની ઉત્પત્તિ થાય છે; જ્યારે ભોગવેલાંની કે ભક્ષણ કરેલાંની વિષ્ઠા બની જાય છે. ”

શીલ-વિષે કહ્યું છે કે:—

“ શીલં નામ નૃણાં કુલોન્નતિકરં શીલં પરં ભૂષણમ્,
શીલં હ્યપ્રતિપાતિ વિક્ષમનઘં શીલં સુગત્યાવહમ્ ।
શીલં દુર્ગતિનાશનં સુવિપુલં શીલં યશઃપાવનં,
શીલં નિર્વૃત્તિહેતુરેવ પરમઃ શીલં તુ કલ્પદ્રુમઃ ॥ ”

“ ખરેખર ! મનુષ્યોનું શીલ કુલની ઉન્નતિ કરનારું, પરમ ભૂષણરૂપ અને ન આદ્યું બંધ તેવું ઉત્તમ ધન છે. વળી પવિત્ર શીલ સુગતિને લાવનારું, દુર્ગતિને દલનારું અને પાવન યશરૂપ છે. તેમ જ શીલ એ શાંતિનો પરમ હેતુ છે. તેથી શીલ એ જ આ જગત્માં સાચું કલ્પદ્રુમ છે. ”

તપ-વિષે કહ્યું છે કે:—

“ જહા મહાતલાયસ્મ સન્નિરુદ્ધે જલાગમે ।
 ઉર્સિસચ્ચનાઽતવનાઽકમેણં સોસના ભવે ॥
 एवं તુ સંજયસ્સાવિ, પાવકમ્મનિરાસવે ।
 ભવકોડીસંચિયં કમ્મં, તવસા નિજ્જરિજ્ઞહ ॥ ”

“ જેમ કોઈ મોટા તળાવમાં પાણી આવવાનાં માર્ગ રૂંધવામાં આવે અને પછી તેને ઉલ્લેચવામાં કે તપાવવામાં આવે તો તે તળાવનું પાણી ક્રમે ક્રમે શોષાઈ બંધ છે, તેમ સંયત પુરુષ નવાં પાપકર્મો કરતાં અટકે અને તપનો આશ્રય લે, તો તેનાં કોડા ભવનાં સંચિત થયેલાં કર્મો પણ ખરી પડે છે. ”

ભાવ-વિષે કહ્યું છે કે:—

“ તક્કવિહૂણો વિજ્ઞો, લક્ખણહીણો અ પંડિઓ લોણ ।
 માવવિહૂણો ધમ્મો, તિન્નિવિ નૂણં હસિજ્ઞંતિ ॥ ”

“ જે વૈદ્ય રોગ પારખવામાં કે ઔષધ આપવામાં અચ્છલનો ઉપયોગ કરતો નથી, જે પંડિત પોતાના વિચારમાં અને આચારમાં વિદ્વત્તાનાં કાંઈ લક્ષણો બતાવતો નથી અને જે ધર્મ ભાવથી રહિત હોય છે, તે ત્રણે, ખરેખર ! હાંસીને પાત્ર થાય છે. ”

“ દાનશીલતપઃસમ્પદ્ભાવેન ભજતે ફલમ્ ।

સ્વાદઃ પ્રાદુર્ભવેદ્ભોજ્યે, કિં નામ લવણં વિના ? ॥”

“ દાન, શીલ, તપ અને સંપત્તિ ભાવવડે જ ફલને ધારણ કરે છે. રસોઈમાં મીઠું ન હોય તો સ્વાદ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય ? અર્થાત્ જે સ્થાન રસવતીમાં મીઠાનું છે, તે જ સ્થાન, દાન, શીલ અને તપમાં ભાવનું છે. ”

સમ્યગ્દર્શન એટલે સાચી દૃષ્ટિ કે સુદૃષ્ટિ, તેનાવડે જગત અને જીવનના પ્રશ્નોને સાચી રીતે જોઈ શકાય છે. તે માટે અનુભવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે:—

“ ધનેન હીનોઽપિ ધની મનુષ્યો, યસ્યાસ્તિ સમ્યક્ત્વધનં પ્રધાનમ્ ।

ધનં ભવેદેકમવે સુખાય, ભવે ભવેઽનન્તસુખી સુદૃષ્ટિઃ ॥ ”

“ ધનથી રહિત હોવા છતાં તે મનુષ્ય ધનવાળો છે કે જેને શ્રેષ્ઠ સમ્યક્ત્વ એટલે સમ્યગ્દર્શન કે સુદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થઈ છે. જ્યારે ધન બહુ બહુ તો એક લવમાં જ સુખ આપી શકે છે ત્યારે સુદૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય જે કાંઈ લવો ધારણ કરવા પડે, તે દરેક લવમાં અનંત સુખનો સ્વામી થાય છે. ”

“ દાનાનિ શીલાનિ તપાંસિ પૂજા, સત્તીર્થયાત્રા પ્રવરા દયા ચ ।

સુશ્રાવકત્વં વ્રતપાલનં ચ, સમ્યક્ત્વપૂર્ણાનિ મહાફલાનિ ॥”

“ દાનના વિવિધ પ્રકારો, શીલના ભિન્ન ભિન્ન અંગો, નાના પ્રકારનું તપ, પૂજ્ય તારક તીર્થોની યાત્રા, ઉત્તમ દયા, સુશ્રાવકપણું અને વ્રતપાલન કરવાની શક્તિ એ સમ્યક્ત્વનાં જ મહાફલો છે. ”

સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે સાચું જાણપણું કે તત્ત્વનો યથાર્થ બોધ. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“ પઢમં નાણં તઓ દયા, एवं चिट्ठइ सबसंजए ।

अन्नाणी किं काही ? किं, वा नाहीइ अपावंगं ॥ ”

“ સર્વસંયમી પુરુષ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા એ રીતે વર્તે છે, કારણ કે અજ્ઞાની મનુષ્ય કરે શું ? તે પુણ્ય અને પાપના ભેદ કેવી રીતે જાણી શકે ? તાત્પર્ય કે-દયાનું પાલન કરવા માટે તે મૂળ તત્ત્વોને પહેલાં જાણી લે છે. ”

“ नाणस्स सबस्स पगासणाए, अन्नाणमोहस्स विवज्जणाए ।

रागस्स दोसस्स संखएणं, एगन्तसोक्खं समुवेइ मोक्खं ॥ ”

“ જ્ઞાનના પૂર્ણ પ્રકાશથી અને અજ્ઞાન તથા મોહના ત્યાગથી, તેમજ રાગ અને દ્વેષના સંક્ષયથી મનુષ્યો એકાંત સુખવાળા મોક્ષને પામે છે. ”

સમ્યક્ ચારિત્ર એટલે સદાચાર, સંયમ કે વિરતિ, તે માટે કહ્યું છે કે:—

“ नादंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न हुन्ति चरणगुणा ।

अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निवाणं ॥ ”

“ જેને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયું નથી, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. જેને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી તેને સમ્યક્ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી. જેનામાં સમ્યક્ ચારિત્રના ગુણો પ્રકટ્યા નથી તે કર્મબંધનથી મુક્ત થતો નથી. અને જે કર્મબંધનથી મુક્ત થતો નથી તે નિર્વાણને પામી શકતો નથી. ”

“ પञ्चाશ્રવાદ્વિરમણં, પञ्ચેન્દ્રિયનિગ્રહઃ કપાયજયઃ ।

દળ્હત્રયવિરતિથેતિ સંયમઃ સત્તરશમેદઃ ॥ ”

“ હિંસા, જૂઠું, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચ ખાળતોથી વિરમવું; પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો; ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને જિતવા; તથા મનથી, વચનથી અને કાયાથી પાપ કરતાં અટકવું; એ રીતે સંયમ સત્તર પ્રકારનો છે. ”

“ મિથ્યા વક્તું ન જાનામિ, સારં કિંચિત્તવ કથયામિ ।

ગુપ્તિત્રિતયં સમિતીઃ પञ્ચ, યાવજીવં સ્વલુ મા મુञ્ચ ॥ ”

એક શિષ્યે પૂછ્યું કે ‘ હે પૂજ્ય ગુરુદેવ ! ચારિત્ર કોને કહેવાય ? ચારિત્ર કેવું હોય ? ચારિત્રના પ્રકારો કયા ? ચારિત્ર પામવા શું કરવું જોઈએ ? વગેરે ખાળતોનું રહસ્ય મને જણાવો ’ તે વખતે ગુરુએ જવાબ આપ્યો કે “ હે શિષ્ય ! મને બહુ ખોલતાં આવડતું નથી. એટલે તને ટૂંકમાં જ જવાબ આપી દઉં કે જ્યાં સુધી તું જીવે ત્યાં સુધી ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિને છોડીશ નહિ, અર્થાત્ ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિના પાલનમાં સમ્યક્ ચારિત્રનું તમામ રહસ્ય આવી જાય છે. ”

ત્રણ ગુપ્તિ એટલે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ. જેનાથી મન પર કાબૂ રખાય તે મનોગુપ્તિ, વચન પર કાબૂ રખાય તે વચનગુપ્તિ અને કાયા પર કાબૂ રખાય તે કાયગુપ્તિ.

પાંચ સમિતિ એટલે ધર્માસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આહાનનિશ્લેષસમિતિ અને પારિષાપનિકાસમિતિ. અહીં સમિતિનો અર્થ સાવધાની કે જયણાપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ સમ-

જવાનો છે. તેમાં-જયણાપૂર્વક ચાલવું એ ઈર્યાસમિતિ છે, જયણાપૂર્વક બોલવું એ ભાષાસમિતિ છે, જયણાપૂર્વક આહાર, પાણી વગેરે મેળવવાં એ એવણાસમિતિ છે, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરેનું જયણાપૂર્વક પડિલેહણુ એટલે ચક્રુથી જીવજંતુ રહિત છે કે કેમ ? તે તપાસવું. તથા તેમને યથાસ્થાને લેવાં મૂકવાં તે આદાન-નિક્ષેપ (આદાન એટલે ગ્રહણ, નિક્ષેપ એટલે સ્થાપન) સમિતિ છે, અને મલ, મૂત્ર, બળખો કે કચરાને જીવ રહિત ભૂમિમાં સંતાપ ન થાય તે રીતે જયણાપૂર્વક પરઠવાં-નાંખી દેવાં તે પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ છે.

કહ્યું છે કે:—

“ જયણા ય ધમ્મજગણી, જયણા ધમ્મસ્સ પાલણી હોઈ ।
તવ્વુહ્ઠીકરી જયણા, ઇગંત સુદાવહા જયણા ॥ ”

જયણા એટલે યત્ના, યત્ન, બનતો તમામ પ્રયાસ કે બની શકે તેટલી વધારેમાં વધારે કાળજી, તે ધર્મની જનેતા છે, ધર્મનું પાલન કરનારી છે, ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારી છે અને એકાંત એવા મુક્તિસુખને લાવનારી છે. ”

તાત્પર્ય કે-બીજા પ્રકારના મનુષ્યો જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ-પરિશ્રમ, વિધિ-વિધાન, આચાર-અનુષ્ઠાન કે ક્રિયાઓ કરે છે, તેનો હેતુ ઉત્તમ જીવન ગાળવાનો હોય છે અને તે દ્વારા જ્યારે તેઓ મોક્ષમાર્ગની સામગ્રી મેળવી શકે છે ત્યારે ‘ પોતાની મહેનત ફળી ’ ‘ પોતાને સફલતા મળી ’ એમ માને છે.

આ રીતે મનુષ્ય માત્રની પ્રવૃત્તિ યા તો અર્થપ્રાપ્તિના હેતુથી, યા તો કામપ્રાપ્તિના હેતુથી, યા તો ધર્મપ્રાપ્તિના હેતુથી, યા તો મોક્ષ-

પ્રાપ્તિના હેતુથી થાય છે. આ ચાર પ્રકારના હેતુમાંથી પ્રથમ અર્થના બે હેતુઓ એટલે અર્થ અને કામને હેય ગણવામાં આવ્યા છે, કારણ કે તેનાથી મનુષ્ય જીવનનો મહાઉદ્દેશ જે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ છે, તે થઈ શકતી નથી.

અર્થની હેયતા.

અનેક દુર્ગુણોને ઉત્પન્ન કરવામાં નિમિત્તભૂત છે. કહ્યું છે કે:—

“ નિર્દયત્વમહક્ષારસ્તૃષ્ણા કર્કશમાષણમ્ ।

નૌચપાત્રપ્રિયત્વં ચ પશ્ચ શ્રીસહચારિણઃ ॥ ”

“ લક્ષ્મીની સાથે પાંચ વસ્તુઓ હાજર થાય છે. (૧) નિર્દયતા (૨) અહંકાર (૩) તૃષ્ણા (૪) કર્કશ વચન-પ્રયોગ (૫) હલકી કોટિના માણસો પ્રત્યે પ્રેમ.

આ કથન સર્વાંશે સત્ય ભલે ન હોય, પણ મહદ્ અંશે સાચું છે. મનુષ્ય પાસે જરૂર કરતાં ધનસંચય વધારે થવા લાગ્યો કે તે પોતાના મૂળ મિત્રોને એક પછી એક છોડતો જાય છે અને નવા સાથે દોસ્તી બાંધે છે. સગાંવહાલાંને પણ તરછોડવા લાગે છે અને ગરીબોની ગતિ છેક જ વિસરી જાય છે. વળી વડીલો અને માતા પિતા પ્રત્યે તેની વર્તણૂકમાં ફેર પડી જાય છે અને જે સ્ત્રી આજ સુધી પોતાની સાથે મુશી-બતો ઉઠાવવામાં, આકૃત ઝીલવામાં અને તમામ પ્રકારના વિકટ પ્રસંગોમાં સાથ પૂરતી હતી, તેમજ નિરાશામય સંયોગોમાં આશ્વાસનનાં વચનો કહીને તેને ટટાર રાખતી હતી, તે સ્ત્રી તેને સામાન્ય ‘ યોગ્યતા વિનાની ’ ‘ પોતાના માટે નકામી ’ અને ‘ રૂપ-શુણ્વિહીન ’ જણાય છે; તેથી તેના પર ખીજી

કરવામાં તે મગફરી માને છે. આ રીતે વધારે પડતો ધન-સંચય તેનામાંથી વિનય, વિવેક, રહસ્ય અને દયાના ગુણોને દૂર કરવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, તેથી લક્ષ્મીની સાથે નિર્દયતા આવે છે, એમ કહેવું અનુચિત નથી.

ધનવાનો વધારે ધનવાન થવાના કોડમાં જે ઉપાયો કામે લગાડે છે અને પોતાના હરિક્ષેને મહાત કરવા જે યુક્તિઓનો આશ્રય લે છે તે પણ નિર્દયતાની જ સૂચક છે.

લક્ષ્મી સાથે આવનારો બીજો દુર્ગુણ અહંકાર કે અભિમાન છે. મનુષ્યને એ પૈસાની પ્રાપ્તિ થઈ કે એમ જ માનવા લાગે છે કે હવે આ જગતમાં મારો જેવો બીજો કોઈ નથી. અને તેની છાતી અભિમાનથી ફૂલવા માંડે છે, તેની મૂંઝો મરડવા લાગે છે અને તેનો કમ્મરનો ડાંડિયો અછકડાઈને લીધે એવો ટટાર થઈ જાય છે કે તેને જરાપણ વળવા દેતો નથી. આવા મનુષ્યો અહંકારના આક્રમમાં એ વાત છેક જ ભૂલી જાય છે કે આ જગત પર કેંક કોટ્યાધિપતિઓ અને કેંક અખ્ખધિપતિઓ થઈ ગયા કે જેની આગળ પોતે કોઈ વિસાતમાં નથી અને એ કોટ્યાધિપતિઓ અને અખ્ખધિપતિઓ જ્યારે આ દુનિયામાંથી વિદાય થયા ત્યારે ખુદ્દા હાથે અને રડતા મોઢે ગયા હતા, તે વાત પણ તેને યાદ આવતી નથી. જો એ વાત યાદ આવતી હોય તો અહંકાર આવે જ શાનો ? અને કદાચ કોઈ દુર્ભાગી પગે આવી જાય તો ટકે શાનો ?

લક્ષ્મીની સાથે આવનારો ત્રીજો દુર્ગુણ તૃષ્ણા છે. ‘જેમ લાભ વધે તેમ લોભ વધે’ એ હકીકત જગપ્રસિદ્ધ છે. જ્યારે

પાસે કાંઈ પણ ન હોય, ત્યારે મનમાં એમ થાય છે કે ‘દસ-વીસ રૂપિયા મળી જાય તો સારું’ જ્યારે દસ-વીસ રૂપિયા મળી જાય ત્યારે મનમાં એવો વિચાર આવે કે ‘હવે સો-બસો રૂપિયા મળી જાય તો સારું.’ જ્યારે એ પ્રમાણે સો-બસો રૂપિયા પણ મળી જાય છે ત્યારે મનમાં એમ થવા લાગે છે કે હવે ‘હજાર-બે હજાર મળે તો સારું’ એ તો લક્ષ્મીની સાથે તૃષ્ણા વધ્યે જ જાય છે. એમ કરતાં લક્ષ્યાધિપતિ થવાનો કોડ જાગે છે, લક્ષ્યાધિપતિમાંથી કોટ્યાધિપતિ થવાનો કોડ જાગે છે અને કોટ્યાધિપતિમાંથી અબ્જાધિપતિ થવાનો કોડ જાગે છે. આ તૃષ્ણાનો અંત ક્યાં ? આ લાલસાનો છેડો ક્યાં ? એટલે લક્ષ્મીના આગમનની સાથે લોભ વધતો જાય છે, તૃષ્ણા અધિક થતી જાય છે અને આસક્તિ માઝા મૂકે છે, એ નિર્વિવાદ છે.

લક્ષ્મીની સાથે આવનારો ચોથો દુર્ગુણ કર્કશ વચનપ્રયોગ છે. પહેલાં જે વાણીમાં નમ્રતા હોય છે, વચનમાં મધુરતા હોય છે, જે વાક્યપ્રયોગોમાં મીઠાશ ભારોભાર ભરેલી હોય છે તે જ વાણી, તે જ વચનો અને તે જ વાક્યપ્રયોગો લક્ષ્મી આવ્યા પછી તોછડાઈવાળાં, કડવાશભરેલાં અને સંપૂર્ણ કર્કશ અને છે. પહેલાં જ્યાં ‘ભાઈ,’ ‘બંધુ,’ ‘મહાશય,’ ‘મહોદય’ એવાં સંબોધનો થતાં હોય છે, ત્યાં ‘એ’ ‘અદ્યા’ ‘મૂર્ખ’ ‘ગદ્દા’ એવાં સંબોધનો થવા લાગે છે. અને આખી દુનિયા જાણે મૂર્ખ હોય અને પોતે જ એક ડાહ્યો હોય તેમ વાતવાતમાં તે અન્ય લોકોને ‘મૂર્ખ લોકો’ ‘બેવકૂફ માણસો’ ‘અછલના ઓથમીરો’ ‘બુદ્ધિના ખારદાનો’ એમ કહીને સંબોધે છે. વળી વિચિત્ર વાત તો એ છે કે-જેને દુનિયા પૂજતી હોય છે, જેના

માટે લોકોના મનમાં ઊંડો આદર હોય છે અને જેના સાધુત્વ વિષે કોઈ જાતની શંકાનું કારણ હોતું નથી તેવા મનુષ્યોને પણ તેઓ ‘લામટા’ ‘લેલાગુ’ ‘ડાળઘાલુ’ અને ‘બદમાશ’ કહેવાની હદ સુધી પહોંચી જાય છે ! આથી વધારે વચનકર્ક-શતા બીજી કંઈ હોઈ શકે ?

લક્ષ્મીની સાથે આવનારો પાંચમો દુર્ગુણ હલકી કોટિના માણસો પ્રત્યેનો પ્રેમ છે. મનુષ્યો પાસે પૈસા થવા લાગ્યા કે તેની આસપાસ લોભી, લાલચુ અને ખુશામદખોરોની જમાત એકઠી થવા લાગે છે. આ ‘હાજી હા’ કરનારની ટોળી દિવસ-ને રાત અને રાતને દિવસ કહેતાં પણ અચકાતી નથી ! તેઓ દરેક વાતમાં એક જ પ્રતિપાદન કરતા હોય છે કે ‘આપ જેવા આ જગત્માં કોઈ શાણુ નથી.’ ‘આપ જેવા આ જગત્માં કોઈ ખુદ્દિમાન નથી.’ ‘આપ જેવા આ જગત્માં કોઈ દાની નથી.’ ‘આપ ગુણવંત છો, બહાદુર છો, બીર છો, પરા-ક્રમી છો, અને દેવને પણ ટપી જાઓ તેવા તેજસ્વી અને ભાગ્યવાન છો.’ લક્ષ્મીવંતને આવી ચાપલુસીલરી વાતો ગમવા લાગે છે, કારણ કે તેનાથી તેમના અભિમાનનું પોષણ થાય છે. અને તેથી તેમની પાસે સાચાબોલા, વફાદાર કે ડાહ્યા માણસો-નું સ્થાન અપાટાબંધ ઘટતું જાય છે.

વફાદાર મુનિમ.

એક લક્ષ્મીનંદને મરતી વખતે પોતાના વફાદાર મુનિમને કહ્યું કે ‘હું મરતી વખતે મારી પાસે એટલું ધન મૂકતો જાઉં છું કે મારી સાત પેઢી સુધી પણ તે ખૂટશે નહિ. પણ

તમને લલામણ એક જ કરવાની કે જ્યાં સુધી તમે ગાદી પર હો ત્યાં સુધી મારો પુત્ર સદ્દો ન કરે તે જોશો. એ બાબતનું તમે વચન આપો એટલે મને નિરાંત થાય.’ વફાદાર મુનિએ તે પ્રમાણે વચન આપ્યું. હવે શેઠ ગુજરી ગયા અને બધી મિલકત યુવાન શેઠના હાથમાં આવી. સરોવર બધું હોય ત્યાં અનેક પક્ષીઓ આવી પહોંચે છે, એ ન્યાયે આ યુવાન શેઠ આગળ જુદી જુદી જાતના અનેક માણસો જમા થવા લાગ્યા. તેમાં કેટલાક સિનેમા અને નાટકના શોખીન હતા, કેટલાક દાફડિયા હતા, કેટલાક ગ્રુમ વ્યભિચાર કરનારા હતા અને કેટલાક સટોડિયા હતા.

શેઠના બાળપણનાં સંસ્કારો સારા હતા અને તેમના પિતાએ ધાર્મિકતાનો પણ કેટલોક વારસો આપ્યો હતો, તેથી તે બીજી રીતે બગડ્યા નહિ, પણ સટોડિયા મિત્રોએ તેમના મનમાં એ વાત મજબૂત ઠસાવી દીધી કે તેઓ પોતાના ધનના જોરે અને ખાસ કરીને ભાગ્યના જોરે સદ્દા દ્વારા કોડો રૂપિયા કમાઈ શકશે. આ વાતને વધારે મજબૂત કરવા માટે તેઓ કેટલાક જોશીઓને તથા હસ્તરેખા-વિશારદોને બોલાવી લાવ્યા અને તે અગમ-નિગમની વાત જાણનાર મહાપુરુષોએ (?) શેઠને કહી દીધું કે ‘તમારા ગ્રંથો અતિ બળવાન છે અને હવે પછીના વર્ષોમાં લક્ષ્મીની રેલંછેલ થશે.’

પછી પૂછવું જ શું? શેઠે સદ્દો ઉપાડવાનો વિચાર કર્યો અને તેને લગતી બધી તૈયારી કરી. તે વખતે પેલા વફાદાર મુનિએ કહ્યું: ‘હે શેઠ ! આપના પર લક્ષ્મીની મહેર છે. આપની

પાસે મકાનો છે, માળાઓ છે, મિલો છે, મોટી મોટી મિલકતો છે અને રોકડનાણું પણ ઘણું છે. તેથી આપે સાહસ ભરેલા ધંધામાં ઉતરવું યોગ્ય નથી. સદ્દો તો ભયું નાજિયેર કહેવાય, તેમાંથી શું પરિણામ આવે તે કોણ કહી શકે ? વળી મારી નજરે મેં અનેક સારા સારા માણસોને આ ધંધામાં ખુવાર થતા જોયા છે, તેથી આપને મારી સલાહ છે કે આ ધંધામાં પડવું નહિ. ’

મુનિમ પુરાણા હતા અને પિતાના ઠેકાણે હતા, તેથી શેઠ વિચારમાં પડી ગયા. એટલે સદ્દો ઉપાડવાનો વિચાર મુલતવી રાખ્યો. પેલા સદ્દોડિયા મિત્રોએ જોયું કે શેઠનો ઉત્સાહ એકાએક ઓસરી ગયો, એટલે તેના કારણોની શોધ કરવા માંડી. તેમાં તેઓ જાણી શક્યા કે શેઠના વૃદ્ધ મુનિમે જ તેમના કાનમાં કૂંક મારી છે અને આપણી યોજના પર પાણી ફેરવ્યું છે, તેથી તેઓ ધીમે ધીમે શેઠના કાન પર મુનિમની બેવફાદારીના અને ખાનગી રીતે પૈસો ખાઈ જવાના આક્ષેપો કરવા લાગ્યા. તે સાથે સદ્દો કરવાથી કોણે કેટલા પૈસા મેળવ્યા અને કેવા માલેતુબર થઈ ગયા તે જ વાતો કરવા માંડી. તેથી કાચા કાનના શેઠે મુનિમની શિખામણને બાજુએ મૂકીને ફરી સદ્દોમાં ઝંપલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

મુનિમે જોયું કે શેઠ ફરીને સદ્દો ઉપાડવાના નિશ્ચય પર આવ્યા છે, એટલે તેણે કહ્યું : ભલા થઈને મારી વાતનો સ્વીકાર કરો. હું તમારો આટલા વર્ષનો જૂનો અને વફાદાર સેવક તમને કદી પણ ખોટી સલાહ આપું નહિ. આપ સદ્દો કરો તે કોઈ પણ રીતે ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. ’

તે વખતે શેઠે કહ્યું: ‘તમે કેટલા વફાદાર છો, તેની મને ખબર છે. પણ જૂના માણસ જાણીને હું કાંઈ બોલતો નથી ત્યારે તમે વધારે પડતી છૂટ લેતા જાઓ છો, માટે હવે પછી તમારે મારી કોઈ પણ વાતમાં વચ્ચે પડવું નહિ અને મને વણમાગી શિખામણ આપવી નહિ!’ શેઠના મુખમાંથી આવા શબ્દો નીકળતાં મુનિમના તો હોશકોશ ઊડી ગયા. જાણે ચંદ્ર અગ્નિ ઝરતો હોય, જાણે સાગર માઝા મૂકતો હોય, જાણે પગ નીચેની ધરતી સરકી રહી હોય તેવો દુઃખદ અને આશ્ચર્યકારી અનુભવ કરવા લાગ્યા, પણ થોડીવારે એ વચનોની કળ કાંઈક મોળી પડી ત્યારે વિચાર કરવા લાગ્યા કે ‘શેઠની સોખત ખરાબ છે અને તેમના કાનમાં પૂરેપૂરું ઝેર રેડાયું છે, એટલે હાલ મારી કોઈ પણ વાત માનશે નહિ. વળી તેમનો દિનમાન પણ હવે પાંસરો હોય તેમ જણાતું નથી. નહિ તો આવી કુખુદ્ધિ ક્યાંથી સૂઝે?’ એટલે તેણે કહ્યું: ‘મારા માલિક! આ શબ્દો આપના મુખમાંથી નીકળતા હોય તેમ હું માનતો નથી, કારણકે આપની સજ્જનતા અને વિવેકથી હું પૂરેપૂરો પરિચિત છું. એટલે આ વચનો આપનામાં દાખલ થયેલા કોઈ ભૂત-પ્રેત, પિશાચ કે વ્યંતરના જણાય છે. તેથી તેનો અફસોસ કે ઓરતો કરતો નથી. મારી વફાદારી માટે આપ કહો તેવા પ્રમાણે આપવા તૈયાર છું. વધારે શું કહું? જે ધણીનું મેં નિમક ખાધું છે, તેના પ્રત્યેની મારી અખંડ વફાદારી જ મને આ વચનો બોલાવી રહી છે, નહિ તો હું જાણું છું કે ભીંતમાં લૂણ લાગી ચૂક્યો છે અને ખેતરમાં હિમ પડી ચૂક્યું છે.’

આ શબ્દોથી શેઠ એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગયા અને બોલી બચ્યા

કે ‘મુનિમણી ! જીભને વધારે પડતી લાંબી કરવાની કોઈ જરૂર નથી. મારી સાથે કેવી અદબથી વાત કરવી જોઈએ તે પણ તમે ભૂલી ગયા છો, માટે હવે પછી જો બીજી વાર આવું કરશો તો પાણીચું પરખાવી દઈશ !’

મુનિમે કહ્યું : ‘આપ સદ્ગો કરો અને હું ગાદી પર બેસું તે વાત બનવાની જ નથી. જો આપનો એ નિશ્ચય આખરી જ હોય તો આ રહી તિબ્બેરીઓની ચાવીઓ અને આ રહ્યા ચોપડા. આ હાલતમાં હું એક ક્ષણ પણ નોકરી કરવા તૈયાર નથી.’

શેઠ મુનિમ સામું જોઈ રહ્યા. તે વિચારવા લાગ્યા કે ‘હું માલદાર થાઉં કે ગરીબ બની જાઉં તેથી સાથે આ મુનિમને શું લાગેવળગે ? એ તો એના પગારનો ભાગીદાર તેમ છતાં એ ડાઢ ડાઢ્યો થઈને મને શિખામણ આપવા આવે છે અને હું શિખામણ ન માનું તો નોકરી છોડી દેવાની ધમકી આપે છે, તેથી તેને કાંઈ પણ કોઠું આપવું નહિ. ’ અને તેમજ મુનિમની પાસેથી તિબ્બેરીઓની ચાવીઓ અને ચોપડા સંભાળી લીધા.

મુનિમ સલામ ભરીને ગાદીએથી નીચે ઉતર્યો. તેની નોકરી છૂટી ગઈ. પણ તેને એક વાતનો પરમ સંતોષ હતો કે તેણે એક મરણ પામતાં માલિકને આપેલાં વચનનું પાલન બરાબર કર્યું હતું.

મુનિમજી ચાલ્યાં જતાં શેઠ પરનો સર્વ અંકુશ દૂર થયો. ખુશામતખોરોનું ચડી વાગ્યું અને તેમની શિખામણ પ્રમાણે શેઠે સદ્ગામાં ચાહોમ અંપલાવ્યું. એ સદ્ગાએ પ્રારંભમાં ચારી આપી અને કેટલાક લાખનો નફો થયો. પેલા સ્વાર્થી

અને ખુશામતખોરો એક યા ખીજા રસ્તે ચડી ગયા. પછીથી આખો કટોકટીનો સમય. શેઠે નાખેલો મોટો દાવ ઉઘો પડ્યો, પરંતુ આ ઘટનાએ તેમને ખમણું સટ્ટો કરવાને ઉશ્કેર્યા, કારણકે હાર્યો જુગારી હંમેશાં ખમણું રમે છે. પરંતુ એ દાવ પણ નિષ્ફળ ગયો અને શેઠ વધારે ખાડામાં ઉતરી પડ્યા. આ વખતે સાચી સલાહ આપનાર તેમની પાસે કોઈપણ હતું નહિ અને જે કોઈ હતા તે નીચ પ્રકૃતિના હતા, વળી સ્વાર્થી હતા. એટલે છેવટે શેઠ ગળાખૂડ ખોટમાં ઉતરી ગયા અને મકાનો, માળાઓ, મિલો અને મીઠકતો વેચવાનો વખત આવ્યો. જ્યારે તેમનું સર્વ કાંઈ વેચાઈ ગયું ત્યારે ખોટનો ખાડો માંડમાંડ પૂરાયો. તે દિવસથી તેઓ છેક મુફ્ફીસ ખની ગયા.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-લક્ષ્મી આવે છે ત્યાં હલકી પ્રકૃતિનાં માણસો ભેગાં થાય છે, તેઓ સ્વાર્થવશાત્ ખોટી સલાહ આપે છે અને લક્ષ્મીનંદનોને તે સાકર જેવી મીઠી લાગે છે. જ્યારે સાચાખોલા, વફાદાર અને સજ્જન માણસોનું તેમની પાસે કોઈ સ્થાન રહેતું નથી.

કેટલાક કહેશે કે લક્ષ્મીમાં આવા દુર્ગુણો ભલે હોય પણ સંસારમાં તો તેની જ ખોલખાલા છે. કહ્યું છે કે—

“ વિદ્યાવૃદ્ધાસ્તપોવૃદ્ધા, યે ચ વૃદ્ધા બહુશ્રુતાઃ ।

સર્વે તે ધનવૃદ્ધસ્ય દ્વારે તિષ્ઠન્તિ કિઙ્કરાઃ ॥ ”

“ જેઓ વિદ્યાવૃદ્ધ છે, જેઓ તપોવૃદ્ધ છે અને જેઓ ખુશ્રુત હોવાથી જ્ઞાનવૃદ્ધ છે, તે સર્વે ધનવૃદ્ધના દ્વારે કિંકરો વરીકે બેસા રહે છે. ”

તેથી અર્થને હેમ કેમ ગણાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે-વિદ્યાવૃદ્ધ, તપોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ, ધનવૃદ્ધના દ્વારે કિંકર તરીકે ઊભા રહે છે એમ કહેવું બિલકુલ વ્યાજબી નથી. જેઓ સાચા વિદ્યાવૃદ્ધ છે, સાચા વિદ્વાન છે તેઓ પોતાની વિદ્યામાં મસ્ત રહે છે અને તેના સદુપયોગવડે જીવનની જરૂરીઆતો સહેલાઈથી મેળવી લે છે. તેથી તેમને ધનવાનોની ગુલામી કરવાની કોઈ જ આવશ્યકતા રહેતી નથી. એટલું જ નહિ પણ ધનવાનોને જ તેમનો ડગલે અને પગલે ખપ પડે છે. તેમના વિના તેમનું તંત્ર, તેમનો બહોળો ધંધો કે તેમનો વિશાળ વ્યવસાય ચાલી શકતો નથી. ધનવાન મિલ ઊભી કરવા ઇચ્છે પણ ઇચ્છેરે અને જુદાં જુદાં ખાતાનાં નિષ્ણાત માણસો ન મળે તો શું કરી શકે ? તેથી જ કહ્યું છે કે:—

વિદ્વત્ત્વં ચ નૃપત્ત્વં ચ, નૈવ તુલ્યં કદાચન ।

સ્વદેશે પૂજ્યતે રાજા, વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે ॥”

વિદ્વત્ત્વ અને નૃપત્ત્વ એ બેની સરખામણી કદી પણ થઈ શકે નહિ. કારણ કે રાજા પોતાના દેશમાં જ પૂજાય છે અને વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજાય છે.

જેઓ તપોવૃદ્ધ છે, તેમને ધનનું પ્રયોજન શું ? કદાચ તપસ્વી તરીકે ગણાતા કોઈ સાધુ, સંન્યાસી, પરિવાજક, તપસ કે ફકીરે કોઈ ધનવાન આગળ કોઈ વસ્તુની માગણી કરી હોય તો તેથી એમ કહી શકાય અરું કે બધા તપોવૃદ્ધો ધનવાનને ત્યાં કિંકરની જેમ ઊભા રહે છે ? તપનો જે આદર્શ નિર્ઐશ્ય મહર્ષિઓએ રજૂ કર્યો છે, તે સંપૂર્ણ સ્વાવ-

લંબી અને સ્વાધીન છે અને તેના અનુષ્ઠાતાને કદી ધનવાન કે લક્ષ્મીનંદનોની આગળ કોઈ વસ્તુની માગણી કરવાની જરૂર પડતી નથી.

જેઓ જ્ઞાનવૃદ્ધ છે, તેઓનું સ્થાન તો વિદ્યાવાન કરતાં પણ અનેકગણું ઊંચું છે. તેઓ લક્ષ્મીને મહત્ત્વ આપે જ કેમ ? અને જો તે લક્ષ્મીને મહત્ત્વ આપતા હોય તો તેઓ જ્ઞાનવૃદ્ધ નથી તેઓ લક્ષ્મીને ચંચલ, અસ્થિર, અનેક દુર્ગુણોની જનની અને વિખવાદનું મૂળ સમજે છે. લોકોમાં પણ કહેવત છે કે ‘જર, જમીન અને જોડ, એ ત્રણે કબિયાનાં છારુ’ એટલે જ્ઞાની પુરુષો આત્માની મસ્તીમાં જ મોજ માણે છે અને દુનિયાની દોલત કે સંપત્તિને તૃણવત્ સમજે છે.

જ્ઞાનવૃદ્ધ તે આનું નામ !

હિંદને જિતવા આવેલો સિકંદર સિંધુ નદીના તટે રહેતા એક મહાત્માને મળવા ગયો. ખરું કહીએ તો એ જોવા ગયો કે ‘આ દેશના મહાત્માઓ કેવા છે ? તે જ્યારે મહાત્માપુરુષની પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તેઓ પ્રાતઃરવિના બાલકિરણો પોતાના દેહ પર ઝીલી રહ્યા હતા. સિકંદર તેમની નજીક એવી રીતે જોડો રહ્યો કે જેથી તેનો પડછાયો તેમના દેહ પર પડવા લાગ્યો.

પરંતુ મહાત્મા પુરુષ કાંઈ બોલ્યા નહીં. તેઓ પોતાના ચિંતનમાં મસ્ત હતા.

સિકંદરે જોયું કે આ મહાત્માએ પોતાની સામે કોણે જોયું છે, તે જોવાની દરકાર કરી નહીં. એટલે પોતાનું આગમન જણાવવા બોલ્યા કે—પ્રણામ હો મહાત્મન !

આ શબ્દો સાંભળતાં જ મહાત્માએ આંખો ઉઘાડી અને આશીર્વાદ આપતા જણાવ્યું કે ‘સુખી હો ખચ્ચા !’ પણ તેથી વિશેષ કંઈ બોલ્યા નહિ.

સિકંદરે આશ્ચર્ય અનુભવ્યું ‘મારા પોષાક અને રૂઆબ ઉપરથી પણ તેઓ એટલું જાણી નહિ શક્યા હોય કે હું કોઈ મહાન્ નૃપતિ, મહાન્ મહીપતિ કે મહાસેનાધિપતિ છું ? પણ ખરેખર તેમને આવો કોઈ ખ્યાલ આવ્યો લાગતો નથી, નહિ તો કંઈ પણ પુછત ખરા ! એટલે તેણે કહ્યું ‘હું પૃથ્વી વિજેતા સિકંદર આપની સામે ખડો છું’

તે સાંભળીને મહાત્મા પુરુષે કહ્યું ‘અબે પૃથ્વી વિજેતા સિકંદર ! તું એક નાનકડી દુનિયાનો સિકંદર છે અને હું એક વિશાળ અને વિરાટ દુનિયાનો સિકંદર છું તેથી તને હુકમ કરું છું કે તારી જગાએથી તું દૂર હટી જા અને મને આ સવારના બાલરવિના કોમળ કિરણો ઝીલવાની મીઠી મોજ માણવા દે !’

સિકંદર ઝંખવાણો પડી ગયો તે હટીને દૂર ઊભો રહ્યો અને મહાત્મા પુરુષ પૂર્વવત બાલરવિના કોમળ કિરણો ઝીલવા લાગ્યા. તેમણે સિકંદર સાથે વધારે વાત કરી નહિ.

સિકંદર આ મહાત્માની નિઃસ્પૃહતા, નિહરતા અને નિમ્નતા જોઈને આશ્ચર્ય બની ગયો અને મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે ‘જે દેશમાં આવા મહાત્માઓ વસે છે તે દેશને પૂરેપૂરો જિતી લેવો એ ખરેખર અશક્ય છે.’ પછી તેણે હાથ જોડીને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું ‘મહાત્મન ! હું આપની

સેવામાં હાજર છું તેથી આપને જે કાંઈ વસ્તુની જરૂર હોય તે સુખેથી માંગી લ્યો. તે આપને હું તાબડતોળ પૂરી પાડીશ.’

મહાત્મા પુરુષે તેનો જવાબ આપ્યો: ‘હું પરમાનંદને ઈચ્છું છું. શું તે વસ્તુ તું મને આપી શકીશ? તું તૃષ્ણાનો માર્થો, અભિમાનનો માર્થો મુલક-મુલકમાં ફરતો રહે છે, ત્યાંની પ્રજાના તમામ સુખ સાધનો તરવારના બેરે લૂંટી લેવામાં મજા માણે છે, ત્યાં તારી પાસે આવી વસ્તુ હોય ક્યાંથી? માટે ઓ સિકંદર! તું તારા રસ્તે પડ અને મને મારી પરમાનંદ-પ્રાપ્તિની સાધનામાં મશગુલ થવા દે.’ —

સિકંદરે એ મહાત્માને ફરી ફરીને નમસ્કાર કર્યા અને ભારતને જિતવાનો વિચાર માંડી વાળી પોતાના દેશમાં પાછો ફર્યો.

કહેવાની મતલબ એ છે કે-જેઓ સાચા જ્ઞાનવૃદ્ધ છે, તેઓ કોયનીએ તાબેદારી સ્વીકારતા નથી કે લક્ષ્મીની લાલચમાં પડતા નથી.

ખીજી વાત એ છે કે-સુખને માટે લક્ષ્મી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ ડુંગરને ખોદીને ઉંદર કાઢવા બરાબર છે, કારણ તેના દ્વારા જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ક્ષણિક હોય છે. ખીજી રીતે કહીએ તો સુખનો આધાર લક્ષ્મી ઉપર નથી, પણ પોતાની સમજ ઉપર, પોતાના જ્ઞાન ઉપર જ છે. તેથી એક ફકીર, એક સાધુ, એક ત્યાગી કે એક ગરીબ સુખ માણી શકે છે અને એક રાજા, એક અમીર, એક ધનિક કે એક શ્રીમંત અનેક પ્રકારે દુઃખી હોય છે. વળી એક ગરીબ મનુષ્યને હજાર

રૂપિયાની પ્રાપ્તિ થતાં આનંદ થાય છે, અને એક ધનિક મનુષ્ય-
ને તેટલી જ રકમ કોઈ જાતનો આનંદ આપી શકતી નથી.
તેથી પણ એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે સુખ અથવા આનંદને
આપનારી લક્ષ્મી નથી, પણ તે અંગેની યોજનાની સમજ છે.
તેથી આ સમજ સુધરી જાય તો લક્ષ્મીને મેળવવા માટે જે
શક્તિ અને સમયની ભયંકર ખર્ચાદી થાય છે તેમાંથી બચી
શકાય અને એ રીતે ફાજલ પડેલી શક્તિનો તથા સમયનો
વધારો ઉચ્ચ હેતુ માટે ઉપયોગ કરી શકાય.

કામની હેયતા

કામભોગથી ઉત્પન્ન થતા સુખો પણ ક્ષણિક જ છે. ઇંદ્રિયો-
ને ગમે તેટલી તૃપ્ત કરવામાં આવે તો પણ તે વડવાગ્નિના
અગ્નિની જેમ સદા અતૃપ્ત જ રહે છે. તેથી જ જ્ઞાની પુરુષો-
એ કહ્યું છે કે:—

“વિષયગણઃ કા પુરુષં, કરોતિ વશવર્ત્તિનં ન સત્પુરુષમ્ ।
બન્ધાતિ મશકમેવ હિ, લૂતાતન્તુર્ન માતઙ્ગમ્ ॥”

“કરોળિયાની જાળથી મસલું (એક જાતનું સૂક્ષ્મજંતુ) બંધાઈ જાય છે પણ હાથી બંધાતો નથી. તે જ રીતે કાયર પુરુષો કરોળિયાની જાળ જેવા, દમ વિનાના વિષયસુખોને વશ થઈ જાય છે, પણ સત્પુરુષો તે રીતે વશ થતા નથી.”

“અવિદિતપરમાનન્દો, વદતિ જનો વિષય એવ રમણીયઃ ।
તિલતૈલમેવમિષ્ટં, યેન ન દૃષ્ટં ઘૃતં ક્વાપિ ॥”

“જે મનુષ્યે પરમાનંદને જાણ્યો કે માણ્યો નથી, તે જ

મનુષ્ય એમ કહે છે કે-વિષયનું સુખ રમણીય છે. વાત સાચી છે કે જે માણસે ધીને કદી પણ જોયું નથી તે તો તલના તેડને જ મીઠું કહે. ”

“ કુરજ્જમાતજ્જપતજ્જમૃજ્જમીના હતા: પચ્ચભિરેવ પચ્ચ ।

एकः प्रमादीस कथं न हन्याद्यः सेवते पचच्चभिरैव पचच्च ॥”

“ હરણુ, હાથી, પતંગિયું, ભમરો અને માછલું એ પાંચે જણા અકેક ઇંદ્રિયની પરાધીનતાના કારણે હણાય છે, તો જેઓ પાંચે ઇંદ્રિયોના ગુલામ છે, તેઓ કેમ ન હણાય ? અર્થાત્ જરૂર હણાય. ”

હરણુ વાંસળીના સ્વરથી મોહિત થઈને પારધિએ ગોઠવેલા પાસલામાં ફસાઈ જાય છે. હાથી સ્પર્શસુખની લાલસાથી હાથણીને પકડવા દોડે છે, તે વખતે શિકારીઓએ બનાવેલી અબડીમાં પડી જાય છે અને પકડાઈ જાય છે. પછી આખી જિંદગી મનુષ્યની ગુલામી ઉઠાવે છે. પતંગિયું રૂપની લાલસાથી દીવાની જ્યોતમાં ફૂદી પડે છે અને બળી મરે છે. ભમરો સુગંધની લાલસાથી સાયંકાળે કમળમાં ખીડાઈ જાય છે અને ‘ હમણું નીકળું છું. ’ ‘ હમણું નીકળું છું ’ એવા વિચારમાં છતી શક્તિએ કમળને ભેદીને બહાર નીકળતો નથી. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે-સવારમાં હાથીઓ કમળને મુખમાં પધરાવી દે છે, તે વખતે ભમરો પણ હાથીના પેટમાં જઈ પડે છે અને મરણુને શરણુ થાય છે. માછલું રસલાલયું છે, તેથી ગલના છેડે લટકાવેલા માંસનો સ્વાદ લેવા જતાં આખાદ સપડાઈ જાય છે. તેમાં રહેલો કાંટો તેના ગળામાં ખુંચી

જય છે અને તેથી તે પ્રાણને ગુમાવી દે છે. આ દાખલાઓ લઈને મનુષ્ય જો એવો વિચાર કરે કે એક ઇન્દ્રિયની પરાધીનતા આટલું દુઃખ આણે છે, તો પાંચે ઇન્દ્રિયોની પરાધીનતા ભોગવનાર મારા શું હાલ થશે ?

ઇન્દ્રિયસુખની અતિ લાલસા મનુષ્યના જીવનનો અનેક રીતે અધઃપાત કરે છે. જેઓ સ્પર્શસુખના અધિક લાલચુ છે એટલે જેઓ કામવાસનાની વારંવાર તૃપ્તિ કરવા ઈચ્છે છે તેનું પરિણામ શું આવે છે ? આવા મનુષ્યોનાં આયુષ્ય અતિ ટૂંકા થઈ જાય છે, તેમને અકાલમરણનો ભય ખૂબ રહે છે અને જેટલો સમય જીવે છે તેટલો સમય એક જાતની ભયંકર અતૃપ્તિમાં જ પસાર કરે છે. આવા મનુષ્યોને અનેક જાતના રોગો લાગુ પડે છે, અને તેમનાં નાણાંની ખરબાદી થવામાં કાંઈ બાકી રહેતી નથી. વળી આ જાતની વિષયાસક્તિમાંથી સ્વચ્છંદાચાર પેદા થાય છે, વ્યભિચારની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, વેશ્યાગમન કરવાનું મન થાય છે અને છેવટે તે રસ્તે જતાં અધઃપાત સંપૂર્ણ બને છે. એથી ઐહલૌકિક અને પારલૌકિક બંને કલ્યાણનો માર્ગ નષ્ટ થાય છે.

જેઓ રસના અતિ સ્વાદિયા બને છે, તેમની હાલત પણ છેવટે ખૂરી જ થાય છે. તેઓને અજીર્ણ, અપચો, આડા, મરડા, સંગ્રહણી અને એવા જ બીજા રોગો લાગુ પડે છે અને તેની નાગચૂડમાંથી તેઓ કદી પણ સંપૂર્ણ મુક્ત થઈ શકતા નથી. દુનિયામાં જે મનુષ્યોએ દીર્ઘાયુષી તરીકે નામ નોંધાવ્યાં છે, તેમાંનાં ઘણાખરા મિતાહારી અને જીભ પર કાખૂ રાખનારા હતા.

સુગંધના શોખીનો નવાં નવાં અત્તરો મેળવવામાં, નવાં

નવાં તેલોની બનાવટ કરવામાં અને બાગબગીચા તથા ફૂલવાડી-ઓને મેળવવામાં તથા ખીલવવામાં એટલા એતપ્રોત બની જાય છે કે તેમને ખીજી બાબતનું લક્ષ્ય જ રહેતું નથી. આવા મનુષ્યોને ખીજા મનુષ્યની વાસ આવે છે, તેથી તેઓ એમની નફરત કરતાં શીખે છે, અને એ રીતે ઘણા તિરસ્કાર, ક્રોધ વિગેરેનું સેવન કરતાં થાય છે.

રૂપની લાલસા ભયંકર છે. મનુષ્યો રૂપાળા દેખાવા માટે લાખો રૂપિયાનો ખર્ચ કરે છે, એ ખર્ચ મેળવવા માટે અનેક જાતનાં પાપો કરે છે અને પરિણામે અમૂલ્ય મનુષ્યભવને હારી જાય છે. મોટાનું દેખીને નાના શીખે છે, એટલે ધનવાનોની નકલ મધ્યમ વર્ગના લોકો કરે છે અને મધ્યમ વર્ગના લોકોની નકલ ગરીબ લોકો કરે છે. એ નકલ કરવામાં તેઓ પોતાના ગજવાને બૂઝી જાય છે, સાદી સમજને વિસરી જાય છે અને એક જાતના વ્યામોહથી એવા પીડાય છે કે કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યને ખ્યાલ પણ ચૂકી જાય છે.

દિવસમાં પાંચ વખત પોશાક બદલવા, ઘરેણાનો ઠંડારો કરવો, પફ-પાવડર અને લીપસ્ટીકનો ઉપયોગ કરવો તથા અભ્યાસિત અને અસભ્ય રીતે વસ્ત્રો પરિધાન કરવાં એમાં કંઈ જાતનું ડહાપણ સમાયેલું છે ? શું એથી વાસ્તવિક સૌંદર્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે ? શું એથી ઉત્તમ ગણાવાનો અધિકાર આપોઆપ આવી જાય છે ? કે છટકેલ મનનાં એ બધાં છબરડાં છે ?

સાદા પોશાકમાં અને સુઘડ રહેણીકહેણીમાં સાચું સૌંદર્ય છે. તે વાત જ્યાંસુધી ન સમજાય ત્યાંસુધી આ રૂપપ્રદર્શનને

રોગ જરાપણ હુઠવાનો નહિ. આવાં રૂપપ્રદર્શનો છેવટે પતનના માર્ગે લઇ જાય છે, એ વાત પણ ભૂલવા જેવી નથી. તેથી રૂપલાલસા એ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં મોટો અંતરાય છે અને તેથી જ બ્રહ્મચર્યના પાલન માટેના ખાસ ફરમાનોમાં વિભૂષાત્યાગને ખાસ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

મનુષ્યોને ખુશામત ભરેલાં શબ્દો ખૂબ ગમે છે, એ એક જાતની નબળાઈ નહિ તો બીજું શું છે? આપણે કેવા છીએ તે આપણી જાણ બહાર હોતું નથી, છતાં કોઈ આપણને મહાન કહે, મહાગુણવાન કહે કે મહાસમર્થ કહે તેથી ફૂલાઈ જઈએ તે અવલ પ્રકારની બેવકૂફાઈ નહિ તો બીજું શું છે? જે માણસો કડવાં વચનો સાંભળવા જેવું ધૈર્ય કેળવી શકતાં નથી તેઓ ઉત્તમ પ્રકારનો પુરુષાર્થ કરવા માટે યોગ્ય નથી, કારણ કે ત્યાં અનેક જાતના પરિષદો સહન કરવા પડે છે, જેમાં કટુ વચનનો પરિષદ પણ ભારે હોય છે.

સંગીતનો વધારે પડતો નાદ પણ ઇષ્ટ નથી જ. તેના લીધે મનુષ્યનું મન નાચરંગના જલસાઓ તરફ, સિનેમાની શ્રીલેખો તરફ અને ગાનારીઓના સમૂહ તરફ જલદી દોરાઈ જાય છે, જે આખરે અવનતિનું કારણ બને છે.

વળી હંમેશા સંગીતના પ્રિય સ્વરો જ કાને પડે અને દુઃખ-નિરાશાની કરુણા બૂમો કાને ન અથડાય, તે આ જગતમાં બનવું સંભવિત નથી. કહ્યું છે કે:—

“ ક્વચિદ્ વીणावादः क्वचिदपि च हाहेति रुदितम्,
क्वचिद् विद्वद् गोष्ठी क्वचिदपि च सुरामत्तकलहः ।

क्वचिद् रामा रम्या, क्वचिदपि च गलत् कुष्ठवपुषः;
न जाने संसारः किममृतमयः ? किं विषमयः ? ॥ ”

“ કોઈ વાર વીણાના મધુર સ્વરો કાને પડે છે, તો કોઈ વાર રુદ્રનનો હાહાકાર સંભળાય છે. કોઈવાર વિદ્વાનોની વિદ્વત્તા ભરી વાતચીતો સાંભળવામાં આવે છે, તો કોઈવાર દાડૂડિયાના પાગલ પ્રભાવો શ્રવણગોચર થાય છે. કોઈવાર રમણીય રામાઓ નજરે પડે છે, તો કોઈ વાર કોઢથી ગળી ગયેલા અંગો જોવામાં આવે છે. આ રીતે સમજ પડતી નથી કે આ સંસાર તે અમૃતમય છે કે વિષમય ?

તાત્પર્ય કે તેમાં બધું સુંદર અને પ્રિય હોય તે શક્ય નથી અને અમૃતની સામે ઝેર ઊભેલું જ છે. ”

તેથી જ અનુભવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે:—

“ दो पंथेहिं न गम्मइ, दोमुह सुई न सीवए कंथं ।
दुन्नि न हुंति कयावि हु, इंदियसुक्खं च मुक्खं च ॥ ”

એક મનુષ્ય એકી સાથે પૂર્વ અને પશ્ચિમ કે ઉત્તર અને દક્ષિણ, અથવા પૂર્વને ઉત્તર, પૂર્વને દક્ષિણ, પશ્ચિમને ઉત્તર, પશ્ચિમને દક્ષિણ એમ બે દિશાઓમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. એક સોય પોતાના એક મુખથી એટલે એક બાજુથી જ કંથાને સીવી શકે છે પણ એકી સાથે બે બાજુથી સીવી શકતી નથી. તેવી રીતે ઇંદ્રિયોના સુખનો ઉપભોગ અને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ એ બે ક્રિયાઓ. એકી સાથે કદી પણ સંભવી શકતી નથી. તાત્પર્ય કે જેણે મુક્તિ મેળવવી હોય, તેણે ઇંદ્રિયસુખની લાલસા છોડવી જ જોઈએ.

પરંતુ દિલગીરીની વાત એ છે કે—

“ મિક્ષાશનં તદપિ નીરસમકેવારં,
શય્યા ચ ભૂઃ પરિજનો નિજદેહમાત્રમ્ ।
વસ્ત્રં વિશીર્ણપટસ્વળ્લમયી ચ કન્થા,
હા હા તથાપિ વિષયાન્ ન પરિત્યજન્તિ ॥ ”

“ ભિક્ષા માગીને ખાવાનું હોય અને તે પણ નીરસ તેમજ એક વાર સૂવાનું ભોંય પર હોય, સગાંવહાલાંમાં જે ગણે તે પોતાનો જ દેહ હોય અને વસ્ત્રોમાં એક તદ્દન ફાટીતૂટી જીર્ણ લંગોટી હોય, તો પણ મનુષ્યો વિષય સુખને છોડતા નથી. ”

“ વિકમ્પતે હસ્તયુગં વપુઃશ્રીઃ
પ્રયાતિ દન્તા અપિ વિદ્રવન્તિ ।
મૃત્યાવુપાગચ્છતિ નિર્વિલમ્બં,
તથાપિ જન્તુર્વિષયામિલાષી ॥ ”

“ જાને હાથ થરથર ધ્રુજતા હોય, શરીર ડગમગતું હોય અને દાંત પણ એક પછી એક પડી રહ્યા હોય; વળી મૃત્યુ વિના વિલંબે નજીક આવી રહ્યું હોય, તો પણ પ્રાણી વિષયની અભિલાષાને છોડતો નથી ! ”

વિષયભોગનું સુખ ક્ષણિક છે, તે વાત સહુને પ્રતીત છે. શરીરને સુંવાળો સ્પર્શ થાય તેનું સુખ કેટલી વાર ટકે છે ? જીભ વિવિધ વાનીઓનો આસ્વાદ લે તેનું સુખ કેટલી વાર જણાય છે ? નાક જુદી જુદી જાતની સુગંધ લે તેનું સુખ

કેટલો સમય અનુભવાય છે ? આંખે જોયેલું અનુપમ રૂપ ક્યાં સુધી સુખ આપી શકે છે ? અને કાને સાંભળેલો મધુર સ્વર કેટલા વખત માટે સુખનું નિમિત્ત થાય છે ?

જો વિષયનું સુખ સાચું સુખ હોત તો તેનાથી તૃપ્તિ જણાઈ હોત, તેનાથી સંતોષ અનુભવાયો હોત અને તેનાથી મનનું સુંદર સમાધાન થયું હોત; પણ અનુભવ તેથી ઉલટો જ છે. એટલે કે જેમ જેમ વિષયસુખ ભોગવાતું જાય છે, તેમ તેમ તેની લાલસા તીવ્ર થતી જાય છે અને પરિણામે એવા ભયંકર અસંતોષને જન્મ આપતી જાય છે કે જેથી કોઈ પણ પ્રકારની શાંતિનો અનુભવ થઈ શકતો નથી.

ખરેખર !

“ દદતિ તાવદમી વિષયાઃ સુખં,
સ્ફુરતિ યાવદિદં હૃદિ મૂઢતા ।
મનસિ તત્ત્વવિદાં તુ વિચારકે,
ક વિષયાઃ ક સુખં ક પરિગ્રહઃ ? ॥ ”

“ હૃદયમાં જ્યાં સુધી મૂઢતા રહેલી છે, ત્યાં સુધી જ આ વિષયો સુખને આપી શકે છે. પરંતુ તત્ત્વવિદોના વિચારક મનમાં નથી તો વિષયોનું આકર્ષણ, નથી તો તેના ઉપયોગમાં સુખની કલ્પના કે નથી તેનાં અંગેનાં સાધનો મેળવવાની કેમ જાતની ઉત્કંઠા ! મતલબ કે તે વિષયસુખ અને તેનાં સાધનોને મહત્ત્વ આપતાં નથી. ”

ધર્મ અને મોક્ષની ઉપાદેયતા.

ધર્મ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવેલો પુરુષાર્થ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે:—

“ વ્યસનશતગતાનાં ક્લેશરોગાતુરાણાં,
મરણમયહતાનાં દુઃસ્વશોકાર્દિતાનામ્ ।
જગતિ बहुविधानां व्याकुलानां जनानां,
शरणमशरणानां नित्यमेको हि धर्मः ॥ ”

“ સેંકડો દુઃખથી ઘેરાયેલા, કલેશ અને રોગથી પીડાયેલા, મરણના ભયથી હતાશ થયેલા, દુઃખ અને શોકથી તરખોળા બનેલા એમ અનેક પ્રકારે વ્યાકુલ બનેલા અશરણ મનુષ્યોને આ જગતમાં ધર્મ એક જ હોમેશાં શરણ કરવા યોગ્ય છે.”

અને કહ્યું છે કે:—

“ दीपो हन्ति तमःस्तोमं, रसो रोगमहामरम् ।
सुधाबिन्दुर्विषावेगं, धर्मः पापभरं तथा ॥ ”

દીવો જેમ અંધારાના સમૂહને હણે છે, રસાયણ જેમ મહાન રોગોના સમૂહને હણે છે અને અમૃતનું બિંદુ જેમ વિષના વેગને હણે છે, તેમ ધર્મ પાપના સમૂહને હણે છે.

ધર્મ એટલે અધમતા અટકાવનારું આચરણ, ધર્મ એટલે કર્તવ્યનો કમનીય પંથ, ધર્મ એટલે ઉત્તમ આચારવિચાર અને ધર્મ એટલે સુકૃત્ય અને સદાચાર, તેની ઉપાદેયતા વિશે ખીલે વિચાર કરવાનો જ શું હોય ?

ધર્મ વ્યક્તિગત વિકાસને સાધી શકે છે, ધર્મ સમાજને સુવ્યવસ્થિત રીતે ધારણ કરી શકે છે, ધર્મ રાષ્ટ્રને મહાન અને ગૌરવશાળી બનાવી શકે છે, તથા ધર્મ સકલ વિશ્વમાં શાંતિનો મોહનમંત્ર ફૂંકી શકે છે.

અધિકારના લેદથી આ મંગળમય ધર્મનું સ્વરૂપ જુદા જુદા પ્રકારે બતાવવામાં આવ્યું છે, પણ તેનાં મુખ્ય લક્ષણો દાન, શીલ, તપ અને ભાવ છે. અર્થાત્—જે ક્રિયામાં દાનનું કોઈ તત્ત્વ ન હોય, શીલનું કોઈ તત્ત્વ ન હોય, તપનો કોઈ અંશ ન હોય કે ભાવની વિશદતા ન હોય તેને ધર્મ કહી શકાય નહિ. તેથી જે લોકો એમ કહે છે કે:—

“ પિબ સ્વાદ ચ ચારુલોચને યદતીતં વરમાત્રિ ! તન્ન તે ।
ન હિ મીરુ ! ગતં નિવર્તતે, સમુદયમાત્રમિદં કલેવરમ્ ॥ ”

“ હે સુંદર નેત્રવાળી ! ઇચ્છા પ્રમાણે આ અને પી, હે સુંદર અંગવાળી ! જે યૌવનાદિક વીતી ગયું તે તને ફરીથી પ્રાપ્ત થશે નહિ. હે ભીરુ ! જે સુખાદિક ગયું છે એટલે તે તબ્બુ છે તે ફરીથી પ્રાપ્ત થશે નહિ; કેમકે આ શરીર કેવળ મહાભૂતોનો સમુદાય જ છે.” તેમને ધર્મના વર્ગમાં સ્થાન નથી. કેમકે નથી તેમાં દાનનું તત્ત્વ, નથી તેમાં શીલનું તત્ત્વ, નથી તેમાં તપ કે સંયમની ભાવના અને નથી તેમાં ઉત્તમ વિચારો.

તે જ રીતે જે લોકો એમ કહે છે કે:—

“ યાવજીવં સુખં જીવેદૃષ્યં કૃત્વા ધૃતં પિવેત્ ।
મસ્મીભૂતસ્ય દેહસ્ય પુનરાગમનં કુતઃ ? ॥ ”

“ જ્યાં સુધી જીવ ત્યાં સુધી સુખેથી જીવ એટલે કે જરાયે દુઃખ, તકલીફ કે મુશીબત ઉઠાવ નહિ અને પાસે પૈસો ન હોય તો બીજાનું દેવું કરીને પણ માલમલીલા ઉઠાવ, કારણ કે આ શરીર બળી ગયા પછી આવવાનું નથી. ” તેમને પણ ધર્મના વર્ગમાં સ્થાન નથી, કારણ કે તેમાં દુરાચાર અને અનીતિને પોષવાનો જ ધ્વનિ રહેલો છે.

મનુષ્ય ગમે તે રાષ્ટ્રનો હોય, ગમે તે જાતિમાં જન્મ્યો હોય, ગમે તે વંશની ઓલાદ ગણાતો હોય અને ગમે તે ધંધો-રોજગાર-વ્યવસાય કરતો હોય તો પણ દાન-શીલ-તપ-ભાવ-યુક્ત ધર્મનું આચરણ શક્તિ મુજબ કરી શકે છે.

(૧) કમાણી કે મિલકતમાંથી ધનનો મોહ ઉતારી કાંઈકે પણ સારા માર્ગે ખર્ચવાની વૃત્તિ રાખવી અને ગરીબ તથા નિઃસહાયને મદદ કરવી એ દાનની શરૂઆત છે. તેનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ અભયદાન સુધી પહોંચે છે.

(૨) સત્ત્વ મહાવ્યસનમાંથી બચી જવું એ શીલની શરૂઆત છે. તેનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને મમત્વ-ત્યાગ સુધી પહોંચે છે.

(૩) નાનો સરખો પણ નિયમ રાખવો એ તપની શરૂઆત છે. તેનો વિકાસ ઉપવાસ, બિનોદરતા, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસ-ત્યાગ, કાયકલેશ, સંલીનતા, પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, કાયોત્સર્જ અને ધ્યાન સુધી પહોંચે છે. જેથી છેવટે ઈચ્છાઓનો નાશ થાય છે.

(૪) સહનું ભલું ઈચ્છવું, પણ કોઈનું ખૂન ઈચ્છવું

નહિ, એ ભાવની શરૂઆત છે. તેનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ ભાવના સુધી પહોંચે છે.

ધર્મનું આ સ્વરૂપ વિશ્વવ્યાપી છે, સહુ કોઈને વિકાસની એક સરખી તક આપનારું છે અને કોઈ પણ જાતના કદાચઢ કે કુટિલ તત્વથી રહિત છે. તેથી જ નિર્ઐશ્ય મહર્ષિઓએ તેને વિશ્વધર્મ કે સામાન્યધર્મ તરીકે જાહેર કર્યો છે. અને તેને અનુસરવાની આગ્રહભરી ભલામણ કરેલી છે.

મોક્ષ એટલે સકલ કર્મકલેશોમાંથી મુક્તિ, અંતરમાં રહેલા વિષય-વિકારની સંપૂર્ણ સાફસુષ્ટી અથવા વાસનાઓનો સમૂળગો ક્ષય.

જે કારણને લીધે જીવને અપાર-અનંત સંસાર-સાગરમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે અને દુઃખની અનંત પરંપરાના ભોગ બનવું પડે છે, જે કારણને લીધે આત્મા પોતાના ભવ્ય સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ શકતો નથી, જે કારણને લીધે ચૈતન્ય શક્તિનો વિકાસ પરિમિત બને છે, અને જે કારણને લીધે પરમ આનંદના મહાસાગરમાં મગ્ન બની શકાતું નથી, તે કારણ કર્મ હોય, કલેશ હોય, ઉપાધિ હોય, અવિદ્યા હોય, વાસના હોય કે ગમે તે નામે ઓળખાતું હોય પણ છોડવા યોગ્ય છે. એને છોડવાની પ્રવૃત્તિ પરમ પ્રયાસથી કરવી, ગમે તે ભોગે અને ગમે તે જહેમતે કરવી તે સાચો પુરુષાર્થ છે અને તે જ સફળતાની સાચી, સુંદર, સખળ અને સુદૃઢ સીડી છે.

: ૩ :

આરોહણ ક્રિયા.

પુરુષાર્થની મહત્તા

જ્યાં લાલુવાનું કોઈ સાધન ન હતું તેવા ગામમાંથી, જેમનું સ્થાન ઘણું નીચું હતું તેવી જાતિમાંથી, અને જેમનો સમય ઘણો ખરાબ હતો તેવા કુટુંબમાંથી મહાન રાજ્ય-કર્તાઓ પાક્યા—મહાન વિચારકો—વિદ્વાનો—પંડિતો ઉત્પન્ન થયા અને મહાન શાહસોદાગરો, કલાકારો, સમાજસેવકો, સાધુઓ અને સંતો બહાર પડ્યા. આ હકીકત સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે કે—સાધનની તંગીને જિતી શકાય છે, સ્થાનની પ્રતિકૂળતાને કાબૂમાં લઈ શકાય છે અને સમયની વિચિત્રતા પર વિજય મેળવી શકાય છે; પણ તે એક જ શરતે કે—તે અંગે અવિરત—અખંડ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. તે માટે એક કવિએ ઠીક જ કહ્યું છે કે:—

“ વિજેતવ્યા લક્ષ્મી ચરણતરણીયો જલનિધિ-
 વિપદ્યઃ પૌલસ્ત્યો રણમુવિ સહાયાશ્ચ કપયઃ ।
 તથાપ્યાજૌ રામઃ સકલમવધીદ્રાક્ષસકુલં,
 ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે વસતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ”

લંકા જેવો સુરક્ષિત દેશ જિતવાનો હતો, સમુદ્રને
 હાથે-પગે તરવાનો હતો, સામે રાવણ જેવો મહાબળિયો શત્રુ
 હતો અને રણક્ષેત્રમાં મહદ કરનારા મહાન યોદ્ધાઓ નહિ પણ
 માત્ર વાનરો હતા તો પણ શ્રીરામે સકલ રાક્ષસકુલને ઝપાટા-
 માં જિતી લીધું; તેથી એ વાત નક્કી છે કે-મહાપુરુષોની
 ક્રિયાસિદ્ધિનો આધાર સાધન-સંયોગો પર નથી, પરંતુ
 પોતાના પુરુષાર્થ ઉપર જ છે.

“ ઘટો જન્મસ્થાનં મૃગપરિજનો ભૂર્જવસનં,
 વને વાસઃ કન્દૈરશનમતિદુઃસ્થં વપુરિતિ ।
 ઇતીદૃશોઽગસ્ત્યો યદપિષદપારં જલનિધિં,
 ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે વસતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ”

ઘડામાં જન્મ્યા હતા, પરિવારમાં પશુઓ હતા, પહેર-
 વામાં ભૂર્જવૃક્ષની છાલ હતી, વસવાટ જંગલમાં હતો, ખાવા
 માટે વૃક્ષ-વેલીનાં કંદ હતા અને શરીર પણ ઘણું જ કઠંડું
 કે વામણું હતું-આવા વિચિત્ર સાધન-સ્થાન-સમયમાં રહેલા
 અગત્ય ઋષિ અપાર એવા જલનિધિને ગટગટાવી ગયા તેથી
 એ વાત નક્કી છે કે-મહાપુરુષોની ક્રિયાસિદ્ધિનો આધાર
 સાધન-સંયોગો પર નથી, પરંતુ પોતાના પુરુષાર્થ પર જ છે.

અને બુદ્ધિ કે—

“ રથસ્યૈકં ચક્રં ધ્રુવગયમિતાઃ સપ્તતુરમા-
નિરાલમ્બો માર્ગશ્ચરણવિકલઃ સારથિરપિ ।
રવિર્યાત્યૈવાન્તં પ્રતિદિનમપારસ્ય નભસઃ,
ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે વસતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ”

રથ એક પૈડાવાળો છે, તેને સાત ઘોડા ભેડેલા છે, તેનું નિયંત્રણ સાપડપી લગામોવડે કરવાનું છે, માર્ગ કોઈ પણ ભતના આલંબન કે આધાર વિનાનો છે અને સારથિ પણ પગથી યાંગળો છે—પગ વિનાનો છે; છતાં સૂર્ય, અપાર આકાશનો પ્રવાસ હમેશાં પૂરા કરે છે, તેથી એ વાત નક્કી છે કે—મહા-પુરુષોની ક્રિયાસિદ્ધિનો આધાર સાધન-સંયોગો પર નથી, પરંતુ પોતાના પુરુષાર્થ પર જ છે.

કેટલીક શંકાઓ.

આ સ્થળે એવી શંકા ઉઠવાનો સંભવ છે કે ‘ કાર્યસિદ્ધિનું મુખ્ય અંગ બે પુરુષાર્થ હોય તો પુરુષાર્થ કરનારા સઘળા મનુષ્યો પોતાના કાર્યમાં સફળતા કેમ મેળવતા નથી ? ’ તેનું સમાધાન એ છે કે ‘ પુરુષાર્થ હોવા છતાં ભાગ્યબલની પ્રતિફલતાને લીધે તેમ બને છે; વલી કેટલીક ક્રિયાઓનું પરિણામ તાત્કાલિક દેખાય છે અને કેટલીક ક્રિયાઓનું પરિણામ કાલાંતરે દેખાય છે. ’ અગ્નિ મૂકતાં જ સૂકું ઘાસ સળગી જઈ છે, એ તાત્કાલિક પરિણામ છે; અને બીજા વાવતાં વૃક્ષ જીગે છે, એ કાલાંતર-પરિણામ છે. અથવા વિષપ્રયોગ થતાં મૃત્યુ થાય છે, એ તાત્કાલિક પરિણામ છે; અને અન્નાદિવડે શરીરની પુષ્ટિ થાય

છે, એ કાલાંતર પરિણામ છે. અન્નનો રસ થાય, રસનું રક્ત થાય, રક્તનું માંસ થાય, માંસનો મેદ થાય, મેદનાં અસ્થિ થાય, અસ્થિની મજ્જા થાય અને મજ્જાનું શુક્ર થાય ત્યારે શરીરની પુષ્ટિ થઈ ગણાય છે. તેથી કોઈપણ ક્રિયાનું પરિણામ તાત્કાલિક ન દેખાય તો એમ માની લેવાની જરૂર નથી કે તે નિષ્ફલ ગઈ છે. તાત્પર્ય કે-પુરુષાર્થ કરનારના પુરુષાર્થની સફલતા તરત વેળાએ ન દેખાય તો પણ ભાગ્યબલની અનુકૂલતા પ્રમાણે ભવિષ્યમાં અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

અહીં એવો પ્રશ્ન પૂછી શકાય કે ‘એક મનુષ્ય દશ હજાર રૂપિયાની મૂડીથી એક ધંધાની શરૂઆત કરે છે અને તેને જમાવવા માટે રાતદિવસ મહેનત કરે છે, પણ તેવામાં લડાઈ ફાટી નીકળે છે કે બળવો થાય છે, અથવા તો એકાએક આગ લાગે છે या જલપ્રલય થાય છે, અને તેમાં તે બધી મૂડી ગુમાવી દે છે, તો તેણે કરેલા પુરુષાર્થનું પરિણામ શું આનંદ? અને તેને સફલતા કેવી રીતે મળવાની?’

આ પ્રશ્નનો ખુલાસો એ છે કે ‘દશ હજાર રૂપિયાની મૂડી રોકીને ધંધો કરનારા મનુષ્યે જો પુરુષાર્થ સાચી દિશામાં કર્યો હશે, તો તે દ્વારા કેટલોક અનુભવ તથા કેટલીક લાગવગ જરૂર પ્રાપ્ત કરી હશે. અનુભવ અને તે લાગવગ એની સાચી મૂડી છે. મતલબ કે તે દ્વારા તે નવી મૂડી લેગી કરી શકશે, ફરીને ધંધો જમાવી શકશે અને ભાગ્યનું જોર હશે તો તેમાં સફલતા મેળવશે જ *મેળવશે.’

* બાહ્ય સુખના સાધનોમાં ભાગ્યબલની પ્રધાનતા છે અને પુરુષાર્થ ગૌણ છે. આત્મવિકાસની સિદ્ધિમાં પુરુષાર્થ મુખ્ય છે; કર્મસત્તા ગૌણ છે.

આ ખુલાસા સામે પણ એક શંકા ઉઠાવી શકાય કે ‘તે બીજી વાર સફળ થશે તેની ખાતરી શું? તાત્પર્ય’ કે-તેને બીજી વાર પણ નિષ્ફલતા મળવાનો સંભવ છે.’

તેનું સમાધાન સરલ છે. પહેલી વાર નિષ્ફલ ગયેલો બીજી વાર પણ નિષ્ફળ જાય તે બનવાબેગ છે. અરે! બીજી વાર જ શા માટે? તે ત્રીજી વાર, ચોથી વાર, પાંચમી વાર કે છઠ્ઠી વાર પણ નિષ્ફલ જાય તે બનવાબેગ છે. પરંતુ સાતમી વાર એટલે આખરે તેને માટે સફલતા સરજાયેલી છે. જાળ બાંધનાર કરોળિયો તેનું સુંદર ઉદ્ઘાટન છે. તે ગમે તેટલી વાર નીચે પડવા છતાં આખરે જાળ બાંધે છે.

નીતિકારોએ તો સ્પષ્ટ જણાવી દીધું છે કે—

“નિદ્રાલસ્યસમેતાનાં ક્લીબાનાં ક વિભૂતયઃ ? ।

સુસત્ત્વોદ્યમસારાણાં, ત્રિયઃ પુંસાં પદે પદે ॥ ”

“નિદ્રા અને આળસથી યુક્ત બાયલાઓને (ધન, સંપત્તિ, અધિકાર, યોગ્યતા, વિકાસ આદિ) વિભૂતિઓ ક્યાંથી મળે ? એ તો જે પુરુષો ઉઘમી અને પરાક્રમી છે તેમને માટે જ સરજાયેલી છે. તેઓ ડગલે ડગલે (જ્ઞાનલક્ષ્મી, યશલક્ષ્મી, ધર્મલક્ષ્મી, આદિ) લક્ષ્મી પામે છે.”

“ઉદ્યોગિનં પુરુષસિંહમુપૈતિ લક્ષ્મી—

દૈવં ન દૈવમિતિ કાપુરુષા વદન્તિ ।

દૈવં નિહત્ય કુરુ પૌરુષમાત્મશક્ત્યા,

યત્ને કૃતે યદિ ન સિદ્ધ્યતિ કોઽત્ર દોષઃ ? ॥ ”

“લક્ષ્મી, ઉઘોગી એવા પુરુષસિંહ પાસે ભય છે, નહિ કે દૈવ પાસે. જેઓ કાયર છે તેઓ જ ‘દૈવ ફઠ્યું’ છે, ‘દૈવે આમ કયું’ ‘દૈવે તેમ કયું’ ઇત્યાદિ શબ્દો બોલે છે; માટે હે બંધુ! દૈવને છોડીને આત્મશક્તિ પ્રમાણે પુરુષાર્થ કર. તેમ છતાં કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો કેનો દોષ? અર્થાત્ પછી તું દોષિત નથી.”

રાજમાર્ગ.

જેઓને આ જગતમાં ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરવું છે અથવા ‘ઉત્તમ જીવન,’ ‘આદર્શ જીવન,’ ‘સાધુ જીવન,’ ‘પવિત્ર જીવન,’ ‘ધાર્મિક જીવન’ કે ‘સંસ્કારી જીવન’ ગાળવું છે અથવા તો ‘આત્મહિત,’ ‘આત્મવિકાસ,’ ‘આત્મોન્નતિ,’ ‘આત્મોદ્ધાર,’ ‘આત્મકલ્યાણ’ કે ‘શ્રેયસાધના’ કરવી છે, તેમને ‘પુરુષાર્થ’ એ જ એક રાજમાર્ગ છે.

અહીં ‘પુરુષાર્થ’ નો અર્થ ઉત્તમ હેતુ, ઉચ્ચ આદર્શ, પરમ લક્ષ્ય કે અંતિમ સાધ્ય માટે કરવામાં આવતી પ્રયત્ન-પરંપરા છે. અન્યથા ચોર, ડાકુ, લૂંટારા, ભુગારી અને વ્યભિચારી પણ એક પ્રકારનો પુરુષાર્થ તો કરે જ છે.

‘કરે તેવું પામે અને વાવે તેવું લાભે’ એ ઉક્તિ યુગ-યુગના અનુભવ પછી પ્રચલિત થયેલી છે અને દરેક જમાનાના બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોએ તેને કર્મૂલ રાખી છે. તેથી એમ માનવું સંપૂર્ણ રીતે વ્યાજબી છે કે પરમ પુરુષાર્થનું ફલ પરમસુખ, પરમઆનંદ અને પરમશાંતિ છે, જ્યારે નિકૃષ્ટ પુરુષાર્થનું ફલ અનંત દુઃખ, અનંત શોક અને ભયંકર અશાંતિ છે. તે માટે પરમ પુરુષોએ પોકારીને કહ્યું છે કે:—

“ અર્ત્તઘ્નં ન કર્ત્તવ્યં, પ્રાણૈઃ કઠ્ઠગતૈરપિ ।

સુકર્ત્તવ્યં તુ કર્ત્તવ્યં, પ્રાણૈઃ કઠ્ઠગતૈરપિ ॥ ”

“ પ્રાણ ક'ઠે આવ્યા હોય તો પણ અર્ત્તઘ્ન કરવું નહિ.
પ્રાણ ક'ઠે આવ્યા હોય તો પણ સુકર્ત્તવ્ય તો અવશ્ય કરવું. ”

ત્રણ પ્રકરના પુરુષો.

અને તેમણે કર્ત્તવ્યપાલનને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને મનુષ્યોના
બેઠ પાડતાં જણાવ્યું છે કે—

“ રાજદંડમયાત્પાપં, નાચરત્યધમો જનઃ ।

પરલોકમયાન્મહ્યઃ, સ્વાભાવાદેવ ચોત્તમઃ ॥ ”

“ અધમ પુરુષો કાયદાની ચુંગાલમાં આવી જવાની ખીકને
હીધે પાપ કરતા નથી. મધ્યમ પુરુષો પરલોક મગડશે એવા
ભયથી પાપ કરતા નથી. જ્યારે ઉત્તમ પુરુષોનો તો સ્વભાવ
જ એવો હોય છે કે તેઓને પાપ કરવાનું દિલ થતું નથી. ”

વળી,

“ પાપં સમાચરતિ વીતષ્ટ્વણો જઘન્યઃ,

પ્રાપ્ત્યાપદં સઘૃણ એવ વિમહ્યબુદ્ધિઃ ।

પ્રાણાત્યયેઽપિ ન હિ સાધુજનઃ સ્વઘ્નં,

વેલાં સમુદ્ર ઇવ લઙ્ઘયિતું સમર્થઃ ॥ ”

“ જે મનુષ્યો જઘન્ય એટલે કનિષ્ઠ કે અધમ છે, તેઓ
પાપનું આચરણ કાંઈ પણ ખીક, ધાક કે સૂગ વિના બેધડક
કરે છે. જ્યારે મધ્યમ પુરુષો કોઈ આક્રમણ આવી પડે અને
ખીજે ઉપાય ન હોય તો જ વિના ધૂટકે પાપનું આચરણ

કરવા તત્પર થાય છે. પરંતુ જેઓ સાધુજન કે ઉત્તમ કોટિના પુરુષો છે, તેઓ પ્રાણત્યાગનો પ્રસંગ આવે તો પણ પોતાનું ઉત્તમપણું છોડતા નથી કે જેમ સાગર પોતાની ભરતી અંગેની મર્યાદા છોડતો નથી. ”

તે જ રીતે એ પણ જણાવ્યું છે કે:—

“ ઉત્તમા સુખિનો બોધ્યાઃ, દુઃખિનો મધ્યમાઃ પુનઃ ।

સુખિનો દુઃખિનો વાપિ, બોધમર્હન્તિ નાથમાઃ ॥ ”

“ જેઓ સુખી થવાથી પોતાના કર્ત્તવ્યનો બોધ પામે છે તે ઉત્તમ પુરુષો, જેઓ દુઃખી થવાથી કર્ત્તવ્યને સમજે છે તે મધ્યમ પુરુષો અને જેઓ સુખી હોય કે દુઃખી હોય પણ કર્ત્તવ્યની સમજ ધરાવતા નથી તે અધમ પુરુષો. ”

આ શબ્દોનો ભાવાર્થ એ છે કે—જે મનુષ્યો સુખનો ઉપાય જાણ્યા પછી અને તેના દ્વારા સુખની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે તેવો અનુભવ કર્યા પછી વિહિત કર્ત્તવ્યનું પાલન ચાલુ રાખે છે કે ઉત્તરોત્તર વધારે સારું પાલન કરતા જાય છે, તેમને ઉત્તમ પુરુષો જાણવા. આવા પુરુષો રાજ્ય, સંપત્તિ, લોભ-સામગ્રી, ઉચ્ચકુલ, શરીરસૌંદર્ય, પાંડિત્ય, આરોગ્ય અને આયુષ્ય એ બધાને ધર્મનું જ ફલ માનતા હોય છે અને વનમાં, રણમાં, શત્રુની મધ્યમાં, અગ્નિની અંદર, જળની અંદર, મહાસાગરની સફરમાં કે પર્વતની ટોચ પર યા ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં મનુષ્યનો જે બચાવ થાય છે, તેને તેઓ પૂર્વભવની પુણ્યાર્થ સમજતા હોય છે, તેથી તેઓ ધર્મ-પાલનમાં વિશેષ અને વિશેષ ઉત્સાહવંત બનતા જાય છે.

જે મનુષ્યો સુખનો ઉપાય બાણવા છતાં, પુણ્ય અને પાપને સમજવા છતાં કે ધર્મ અને કર્તવ્યના સ્વરૂપથી વાકેફ હોવા છતાં નબળાઈઓને વશ થઈને વિષયવિકાર તરફ ધસી જાય છે અને જ્યારે દુઃખનો અનુભવ થાય છે ત્યારે જ ધર્મનો આશ્રય લે છે, તેમને મધ્યમ પુરુષો બાણવા. આવા પુરુષો પોતાની સાન ઠેકાણે આવતાં અંતરાત્માને ઉદ્દેશીને કહેતા હોય છે કે:—

“ત્યજ દુર્જનસંસર્ગ, મજ સાધુસમાગમમ્ ।

કુરુ પુણ્યમહોરાત્રં, સ્મર નિત્યમનિત્યતામ્ ॥ ”

“હે આત્મન્ ! તું દુર્જનનો સંસર્ગ છોડી દે, કારણ કે તેના સંસર્ગથી તારો ધર્મપ્રેમ ઓછો થઈ ગયો છે, તારો ભતિનો આગ્રહ શિથિલ પડી ગયો છે અને તારાં પ્રાપ્ત કર્તવ્યોમાં તું શિથિલ થયો છે. તેથી ઈચ્છવા યોગ્ય એ જ છે કે—હવે તું સાધુપુરુષોનો સમાગમ કર કે જેથી તારી ધર્મભાવના પ્રકુલિત થાય, તારો નીતિનો આગ્રહ દૃઢ થાય અને તારું પ્રાપ્ત કર્તવ્ય તને કરવાની જ સન્મતિ સાંપડે. વળી હવે તું રાત્રિદિવસ પુણ્યનાં જ કાર્યો કર કે જેથી તને ભવિષ્યમાં દુઃખ પડે નહિ. વળી હે આત્મન્ ! તું વિષયભોગમાં ફસાઈ ન જા, માટે હમેશાં ધન, યૌવન, અધિકાર અને આયુષ્ય એ અનિત્ય છે તે વાત સ્મરણમાં રાખ. ”

આ રીતે પોતાની ભૂલોને સુધારતા અને સદુપાયોના સેવનની ખુદી ધરાવતા મધ્યમ પ્રકારના મનુષ્યો ચડતાં-પડતાં-ઢેરડે ધર્માભિમુખ થાય છે અને તેથી સફળતાની વધારે નજીક જતા બાય છે.

જે મનુષ્યો સુખ મળવા છતાં કે દુઃખ મળવા છતાં તેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો યોધ ગ્રહણ કરતા નથી એટલે કે પોતાના જીવનને મરજી સુજીવ ચાલવા દે છે, તેઓને અધમ જાણવા. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો આવા મનુષ્યો સુખ કે દુઃખનાં કારણોનો કાંઈ પણ વિચાર કરતા નથી, તેથી તેમાંથી કોઈ પણ જાતનો યોધ ગ્રહણ કરી શકતા નથી, એટલે તેમનું જીવન ઉદ્દેશ્યથી રહિત હોય છે, ધ્યેયથી વિહીન હોય છે કે સાધ્યના કોઈ પણ જાતના ખ્યાલ વિનાનું હોય છે. આવા પુરુષો મોટા ભાગે ગતાનુગતિક ન્યાયથી ચાલે છે અને પોતાનું જીવન લોકૈષણના પ્રવાહમાં વહેવા દે છે. એમ કરતાં આયુષ્ય બ્યારે પૂર્ણ થાય છે ત્યારે તેઓને લાગે છે કે-તેઓ ખરેખર જીવન જીવ્યા જ નથી અને પ્રાપ્ત થયેલી અણમોલ તકનો લાભ લેવાનું છેક જ ચૂકી ગયા છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આવા મનુષ્યોને અંતઃસમયે પોતાની જિંદગી નિષ્ફલ જણાય છે, તેથી ભયંકર નિષ્ફલતા, નિરાશા કે નાસીપાસીનો અતિ કડવો અનુભવ થાય છે.

જવાબદારીઓ અદા કરો.

પુરુષના ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ-આ ત્રણ વિભાગો કર્તવ્ય-પાલન, વર્તન કે વિકાસને અનુલક્ષીને પાડવામાં આવ્યા છે, તેથી જે મનુષ્ય પોતાના કર્તવ્યપાલનમાં વધારે તત્પર બનતો જાય, પોતાના વર્તનને ઉત્તરોત્તર સુધારતો જાય અને દિન-પ્રતિદિન વિકાસની સાધના કરતો જાય તે અધમમાંથી મધ્યમ અને મધ્યમમાંથી ઉત્તમ બની જીવનના મહાન ઉદ્દેશને પૂર્ણ કરી શકે છે અને અનંત-અવ્યાપ્ત આત્મસુખની પ્રાપ્તિ

કરવામાં સંપૂર્ણ સફલતા મેળવી શકે છે. તેથી કોઈ પણ સુર મનુષ્યે ‘ દૈવ ’ ‘ ભાગ્ય ’ કે ‘ નશીબ ’ના હવાલા નાખીને પોતાની જવાબદારીઓને અદા કરવાના પરમ કર્તવ્યમાંથી છૂંકું હઠવાનું નથી.

“ વિધિર્વિધાતા નિયતિસ્વભાવઃ,
કાલો ગ્રહાશ્ચશ્વરકર્મદૈવમ્ ।
ભાગ્યાનિ પુણ્યાનિ યમઃ કૃતાન્તઃ,
પર્યાયનામાનિ પુરાકૃતસ્ય ॥ ”

એ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજી લેવાની જરૂર છે કે:—

“વિધિ,^૧ વિધાતા,^૨ નિયતિ,^૩ સ્વભાવ,^૪ કાલ,^૫ ગ્રહો,^૬ ઇશ્વર,^૭ કર્મ,^૮ દૈવ,^૯ ભાગ્ય,^{૧૦} પુણ્ય,^{૧૧} યમ^{૧૨} અને કૃતાન્ત^{૧૩} એ બધાએ શબ્દો પૂર્વભવમાં આપણે જે કાંઈ કાર્યો કર્યા છે તેનાં જ અપરનામો છે.” તેથી પરમ પુરુષાર્થ એ જ સિદ્ધિનો રાજમાર્ગ છે, એ જ સફલતાની સાચી સીડી છે.

પ્રમાદની પ્રચુરતા.

માનવજીવનના સૂક્ષ્મ અભ્યાસીઓએ કહ્યું છે કે:—

“ઉપદેષ્ટું ચ વક્તું ચ, જનઃ સર્વોઽપિ પણ્ડિતઃ ।
તદનુષ્ઠાનકર્તૃત્વે, મુનયોઽપિ ન પણ્ડિતાઃ ॥”

“ઉપદેશ દેવામાં અને બોલવામાં માણસ માત્ર પાંડિતો છે પણ તેને અમલમાં મૂકવામાં મુનિઓ પણ પાંડિત નથી.”

આ શબ્દો આપણા કર્તવ્યમંદ કે પુરુષાર્થહીન સ્વભાવને

અનુલક્ષીને બોલાયેલા છે. ઘણું સાંભળવા છતાં, ઘણું વાંચવા છતાં, ઘણું વિચારવા છતાં અને ઘણું ઘણું જાણવા છતાં, જે જીવનને સંસ્કારી બનાવવાનો કોડ જાગે નહિ કે જિંદગીને સફલ બનાવનારી ક્રિયાઓને અનુસરવાનો ઉમંગ પ્રકટે નહિ તો એ શ્રવણનો, એ વાંચનનો; એ વિચારનો અને એ જાણપણનો અર્થ શું ?

આજે આપણું જીવન પાપપંકમાં ખૂંચી ગયું છે; આજે આપણું જીવન કામલોગના કાદવમાં રગદોળાય છે; આજે આપણું જીવન કર્ત્તવ્યનો કમનીય પંથ છોડીને વામાચારની વિષમ વાટ તરફ ઘસડાઈ રહ્યું છે. અન્યથા કંચન અને કામિનીનો આટલો કેફ શાને હોય ? સુવર્ણ અને સુંદરીનો આટલો શોખ કેમ પ્રકટે ? લક્ષ્મી અને લલનાની આટલી લાલચ કેમ હોય ? વધારે દિલગીરીની વાત તો એ છે કે-આજે ભણેલા મૂર્ખ બન્યા છે, શાણા ગણાતા સેતાન બન્યા છે અને સમજીનો ઇલકાબ ધરાવનારાઓએ સામાન્ય સમજને પણ કોરે મૂકી છે. પ્રમાદની પ્રચુરતાને લીધે તેઓ શું બોલે છે, તેનું પણ ભાન નથી. જે ‘ધર્મે’ હજારો વર્ષ સુધી માનવજાતિને કર્ત્તવ્યનો પંથ દર્શાવ્યો, જીવનના ઉચ્ચ આદર્શોનું ભાન કરાવ્યું, જિંદગીના ગૂઢ પ્રશ્નો ઉકેલ બતાવ્યો અને નીતિના પાયાનું મજબૂત ચણતર કર્યું, તેને જ તેઓ અફીણના વ્યસનની ઉપમા આપે છે; તેને જ તેઓ સાંપ્રદાયિક ઝેર કહીને વગોવે છે અને તેને જ તેઓ હંબગ માનવાની હદ સુધી પહોંચી જાય છે !! આ બેજવાબદાર વક્તવ્યોનું, આ પાગલ-પ્રલાપોનું, આ

અસમંજસ વ્યવહારનું પરિણામ એ આબંધુ છે કે-લોકો કર્તાવ્ય-હીન બનતા જાય છે, ગમે તેવાં અકાર્યો કરવામાં પણ તત્પર બનતા જાય છે અને જીવન-વ્યવહારમાં ચલાવવા માટેની સામાન્ય નીતિના સિદ્ધાંતો પણ છોડતા જાય છે.

ધર્મપ્રત્યેની અંધશ્રદ્ધાએ જે નુકશાન કરેલું કહેવાય છે, તેના કરતાં અનેકગણું વધારે નુકશાન આ તર્કપૂર્ણ કર્તાવ્યવિહીનતાએ કર્યું છે અને તેનો પ્રચાર હજી પણ ચાલુ રહેલો છે; એટલે જીજ્ઞાસુ કેટલું નુકશાન થશે તેની તો કલ્પના જ કરવી રહી.

મહાપુરુષોએ જે સીડીને મજબૂત બનાવવા માટે અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, પ્રાણ પુરુષોએ જે સીડીને સુંદર બનાવવા માટે યુક્તિયુક્તતાનો અનુપમ ઝોપ આપ્યો છે અને ઉપકારી પુરુષોએ જે સીડીની વ્યવસ્થા માત્ર આપણા પામરો પ્રત્યેની હિતબુદ્ધિથી જ કરી છે, તેનો લાભ લેવા જેટલી સન્મતિ પણ ન બતાવીએ તો આપણા જેવા મહામૂર્ખ જીજ્ઞાસુ કોણ હોઈ શકે ?

આ પરમપુરુષોએ આપણા કાન ઉઘાડવા માટે જ કહ્યું છે કે:—

“અધીત્ય શાસ્ત્રાણિ ભવન્તિ મૂર્ખા
યસ્તુ ક્રિયાવાન્ પુરુષઃ સ વિદ્વાન્ ।
સંચિન્ત્યતામૌષધમાતુરં હિ,
ન જ્ઞાનમાત્રેણ કરોત્યરોગમ્ ॥”

“મનુષ્યો વિવિધ-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા છતાં ‘મૂર્ખ’ રહે છે. (સુંદર સિદ્ધાંતો જાણવા છતાં તેનો લાભ ન લે તે મૂર્ખ

નહિ તો બીજું શું ?) તેથી જે પુરુષ ક્રિયાવાન (બજેલું અમલમાં મૂકનાર) છે, તે જ સાચો વિદ્વાન (સમજી) છે. ઔષધનું સારી રીતે ચિંતન કરનાર રોગીને માત્ર તે જ્ઞાનવડે નીરોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. તાત્પર્ય કે-બજેલું અમલમાં મૂકે છે, ત્યારે જ ફાયદો થાય છે.”

“ પઠકઃ પાઠકશ્ચૈવ, યે ચાન્યે શાસ્ત્રચિન્તકાઃ ।

સર્વે વ્યસનિનો જ્ઞેયા, યઃ ક્રિયાવાન્ સઃ પણિતઃ ॥ ”

“ શાસ્ત્રોને ભણનાર, ભણાવનાર અને તેના પર ઊંડું ચિંતન કરનાર (પણ અમલમાં ન મૂકનાર) દુઃખી બજીવા. (કારણ કે તેમણે શાસ્ત્રોનો મર્મ સમજવા માટે ઘણો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો, પણ તેના અમલથી થનારો લાભ ઉઠાવ્યો નહીં.) જે મનુષ્ય ક્રિયાવાન (બજેલું અમલમાં મૂકનાર) છે, તેને જ પંડિત (સાચો સમજી) બજીવો.

લોકભાષામાં કહીએ તો ‘ પોથીમાંનાં રીંગણાં ’ જેવા કે ‘ પોપટના રામ રામ ’ જેવા જ્ઞાનથી આપણો દહાડો વળતો નથી. એટલે જીવનને સફલ કરવા માટે જે વસ્તુની ખાસ જરૂર છે, તે ‘ પ્રશસ્ત પ્રયત્ન ’ની છે, ‘ પૂર્ણ પ્રયાસ ’ની છે, ‘ પરમ પુરુષાર્થ ’ની છે. બીજી રીતે કહીએ તો જ્યાં સુધી આપણું એટીપણું દૂર થાય નહિ, જ્યાં સુધી આપણો આગસુ સ્વભાવ બદલાય નહિ અને જ્યાં સુધી આપણી પ્રમાદ-પ્રકૃતિનું પરિવર્તન થાય નહિ, ત્યાં સુધી ‘ જય, ’ ‘ વિજય, ’ ‘ સિદ્ધિ ’ કે ‘ સફલતા ’ માત્ર શોખચલ્લીનો તર્ક રહેવાને જ સરખાયેલાં છે.

ઇચ્છામાત્રથી કેઈએ સાગરને ઓળંગ્યો છે ખરો ? વિચાર

માત્રથી કોઈએ ગિરિશૃંગ પર આરોહણ કર્યું ખરું ? શબ્દોના સાથિયા પૂરવાથી કોઈએ સુદ્ધ જિત્યાં ખરાં ? અરે ! છાતી પર પડેલું બોર મુખમાં મૂકવું હોય તો પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે, અને હાથ હલાવ્યા વિના ગમે તેવું તીક્ષ્ણ હથિયાર પણ કાંઈ કામ આપી શકતું નથી; માટે એ વાત આપણા રોમ-રોમમાં ઠસવાની જરૂર છે કે—

“ પ્રમાદઃ પરમદ્વેષી, પ્રમાદઃ પરમં વિષમ્ ।

પ્રમાદો મુક્તિપુર્દસ્યુઃ, પ્રમાદો નરકાલયઃ ॥ ”

“ પ્રમાદ આપણો પરમદ્વેષી છે, પ્રમાદ આપણા માટે કાતિલ જેર છે, પ્રમાદ આપણા મુક્તિમાર્ગમાં અંતરાય કરનારો દુષ્ટ ચોર છે અને પ્રમાદ સાક્ષાત્ નરકનું ધામ બને છે. ”

પુરુષાર્થનાં પાંચ અંગો

પુરુષાર્થનાં મુખ્ય અંગો પાંચ છે; (૧) ઉત્થાન (૨) કર્મ (૩) બલ (૪) વીર્ય અને (૫) પરાક્રમ. ઉત્થાન એટલે ઉઠવું કે ઉઠીને ઊભા થવું. કર્મ એટલે ક્રિયા કરવી કે કામે લાગવું. બળ એટલે મનોબળ, વચનબલ, કાયબળનો ઉપયોગ કરવો. વીર્ય એટલે આત્મશક્તિને બળુત રાખવી, ઉત્સાહ રાખવો અને પરાક્રમ એટલે વિદ્વો કે અંતરાયને ઓળંગી જવા. આ અંગોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નીચેના ઉદાહરણોથી આવી શકશે.

(૧) એક મનુષ્ય અર્થોપાજ્ઞન કરવાની ધારણા રાખે છે, તો પહેલાં તે કોઈ પણ પ્રકારનો ધંધો, વ્યાપાર કે રોજગાર કરવા તત્પર થશે. પછી તે અમુક ધંધો, અમુક વ્યાપાર કે

અમુક રોજગાર શરૂ કરશે. પછી તે ધંધા માટે જાતમહેનત કરશે, તે સંખંધી ગ્રાહકોને માહિતગાર કરશે અને તેના સંચાલન વિષે અનેક જાતના વિચારો કરશે. વળી એ ધંધા વિષે તેના મનમાં આશા હશે, ઉત્સાહ હશે, ઉમંગ હશે એટલે જ તે એ ધંધાને ચાલુ રાખી શકશે. અને એ ધંધામાં કદાચ કોઈ નાની મોટી મુશ્કેલીઓ આવશે તો તેને ધૈર્યપૂર્વક ઓળંગી જશે. જ્યારે તે આ રીતે ધંધો, વ્યાપાર કે રોજગાર કરશે ત્યારે જ પોતાની અર્થોપાર્જનની ધારણામાં સફલ થશે.

અહીં ધંધો, વ્યાપાર કે રોજગાર કરવાની તત્પરતા એ ઉત્થાન છે, કારણ કે એ તત્પરતા કેળવવામાં તેણે આગસનો ત્યાગ કર્યો હશે, યા તો જડતાને ખંખેરી હશે, યા તો નાસી-પાસીને દૂર કરી હશે અથવા તો પ્રમાદનો પરિહાર કર્યો હશે. જો તેણે કંઈ પણ ન બન્યું હોત તો તે ધંધો, વ્યાપાર કે રોજગાર કરવા તૈયાર થાત નહિ. પછી તે ધંધાની, વ્યાપારની કે રોજગારની શરૂઆત કરે છે, એ કર્મ છે, કારણ કે તે એક જાતનું કાર્ય શરૂ કરે છે, એક જાતનો ઉદ્યમ કરવા લાગે છે, એક પ્રકારના કર્તવ્યનો સ્વીકાર કરે છે અને એક પ્રકારની ફરજ પર ચડી જાય છે. પછી તે જાતમહેનત કરે છે, ગ્રાહકોને માહિતી આપે છે અને સંચાલનને લગતા અનેકવિધ વિચારો કરે છે, તે બલ છે; કારણ કે તેમાં કાયા, વાણી અને મનની શક્તિનો ઉપયોગ થાય છે. હવે તે ધંધો, વ્યાપાર કે રોજગાર કરતી વખતે તેના મનમાં એક જાતની આશા હોય છે કે ‘આ ધંધાથી હું ધન કમાઈશ, મારી પ્રતિષ્ઠા જામશે, મારી આબરૂ વધશે’ વગેરે. આવી કોઈ પણ આશા ન હોય

તો તે પોતાનો ધંધો, વ્યાપાર કે રોજગાર ચાલુ રાખે જ નહિ; કારણ કે કોઈ પણ જાતની આશા વિના મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે તે બનવું અસંભવિત છે. જે સાધુસંતો અને મહાત્મા-મુનિઓ નિરાસકૃતભાવે કાર્ય કરતા હોય છે તેમને પણ અપૂર્વ આત્મસંતોષની આશા હોય છે. જો તેમ ન હોય તો તેઓ એ પ્રવૃત્તિ શા માટે કરે ? એટલે તેની આશા, તેનો ઉત્સાહ કે તેનો ઉમંગ એ વીર્ય છે. અને તે જે જે મુશ્કેલીઓને ધૈર્યથી ઓળંગી જાય છે, તે પરાક્રમ છે. મુશ્કેલીઓને ઓળંગી જવી એ જેમ પરાક્રમ છે તેમ મુશ્કેલીઓ સામે ટકી રહેવું એ પણ પરાક્રમ જ છે. તાત્પર્ય કે તે મનુષ્ય જ્યારે ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય અને પરાક્રમનો આશ્રય લે છે ત્યારે જ પોતાની અર્થોપાર્જનની ધારણામાં સફલતા મેળવી શકે છે.

(૨) બીજો મનુષ્ય દૂધપાક-પુરીનું લોજન કરવા ઇચ્છે છે, તો પહેલાં તો એ જાતનું લોજન તૈયાર કરવાનો નિર્ણય કરશે અને તે માટે તત્પર થશે. આ થયું ઉત્થાન. પછી એ માટે કાર્યની શરૂઆત કરશે. એ થયું કર્મ. એ કાર્યમાં તેને ચૂલાની જરૂર પડશે, ઇંધણાની જરૂર પડશે, અગ્નિની જરૂર પડશે, તપેલા કે તાવડાની જરૂર પડશે, તાવેથાની જરૂર પડશે, દૂધ-સાકર અને ઓખાની જરૂર પડશે, બદામ-પિસ્તા, બાય-ફલ તથા કેશરની જરૂર પડશે તેમ જ પૂરીઓ તૈયાર કરવા માટે ઘઉંના આટાની, તેલની, ઘીની, પાણીની, ઓરસિયાની, વેલણાની, ઝારાની એમ અનેક વસ્તુઓની જરૂર પડશે. આ વસ્તુઓ તે એકઠી કરશે કે એકઠી કરવાનો હુકમ કરશે તે ક્રિયા અને તેને કેમ મેળવવી, કેમ ઉપયોગમાં લેવી તેનો

વિચાર પણ કરશે. આ થયું બલ. આ ક્રિયા કરવાથી ‘હું’ દૂધપાક અને પુરી જરૂર બનાવી શકીશ,’ ‘તૈયાર થઈ જશે’ ‘હમણું થઈ જશે’ આદિ વિચારો દ્વારા તેના મનમાં ઉત્સાહ સ્ફૂરતો હશે કે ઉમંગ ચાલુ હશે. તે થયું વીર્ય. અને તેનું ભોજન તૈયાર કરવાનું કામ બગડી ન જાય તે માટે બિલાડીને દૂર કરશે, અગ્નિ ચોલવાઈ જશે તો તેને ફરી પ્રકટાવશે, ઝારો તૂટી જશે તો ખીજે લઈ આવશે, બદામ-ચારોળી યા જાય-ફળ ખરાબ નીકળશે તો તેને બદલાવી નાખશે. આ રીતે જ્યારે વિદ્યોથી અપ્રતિહત બનીને તે પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરશે ત્યારે દૂધપાક-પુરીનું ભોજન તૈયાર થશે. આ થયું પરાક્રમ.

(૩) ત્રીજો મનુષ્ય ધર્માનુષ્ઠાન તરીકે ઉપવાસ નામનું તપ કરવા ઇચ્છે છે. ઉપવાસ કરવા માટેની તેની તત્પરતા એ ઉત્થાન છે. ઉપવાસ કરવા માટેનો નિશ્ચય કે તે માટે ગ્રહણ કરવામાં આવતી પ્રતિજ્ઞા એ છે કારણ કે ત્યારથી ઉપવાસ શરૂ થાય છે. પછી તે આત્માની સમીપે વસવા માટે કાયા, વાણી અને મનથી પ્રયત્ન કરશે, એ થયું બલ. અને તે ઉપવાસની ક્રિયામાં ઉલ્લાસ માણશે, એ થયું વીર્ય. તથા એની સામે ગમે તેવા વિચિત્ર કે વિષમ સંયોગો ઊભા થશે પણ તે ઉપવાસમાં કાયમ જ રહેશે, એ થયું પરાક્રમ. આ રીતે જ્યારે તે ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય અને પરાક્રમનો આશ્રય લેશે ત્યારે તેનું તપરૂપી ધર્માનુષ્ઠાન સફળતાને પામશે.

(૪) ચોથો મનુષ્ય સમ્યક્ ચારિત્રના એક અંગ તરીકે ક્રોધનો જય કરવા ઇચ્છે છે, તો ક્રોધ છોડવા માટેની તેની તત્પરતા એ ઉત્થાન છે, ક્રોધ છોડવા માટેનું પ્રત્યાખ્યાન.

(પચ્ચકખાણુ) એ કર્મ છે, કારણ કે ત્યારથી જ ક્રોધ છોડવાની શરૂઆત થાય છે. શરીરને ક્રોધમાં પ્રવર્તવા ન દેવું, વાણીમાં ક્રોધને વ્યક્ત થવા ન દેવો અને મનમાંથી પણ ક્રોધના આવેશને દૂર કરવો એ બલ છે. એ રીતે ક્રોધને કાયા, વાણી અને મનમાંથી હાંકી કાઢવામાં ઉત્સાહ થવો, ઉલ્લાસ થવો, ઉમંગ થવો એ વીર્ય છે અને ક્રોધ કરવા માટેનાં ગમે તેવાં પ્રબલ નિમિત્તો મળી આવે છતાં તેને પ્રકટ થવા દેવો નહિ તે પરાક્રમ છે. આ રીતે જ્યારે તે ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય અને પરાક્રમના પગથિયે ચડે છે ત્યારે જ ક્રોધ પર જય મેળવવાની પોતાની ધારણામાં સફલતા પ્રાપ્ત કરે છે.

તાત્ત્વિક રહસ્ય

પુરુષાર્થના આ પાંચ અંગોનું તાત્ત્વિક રહસ્ય નીચે મુજબ સમજવાથી સિદ્ધિ કે સફલતા સત્વર સાંપડશે:—

(૧) ઉત્થાન એટલે આળસ મરડીને ઊભા થવું, જડતા છોડીને જાગૃત થવું, નિરાશા કે નાસીપાસનો ત્યાગ કરવો અને પ્રમાદ માત્રનો પરિહાર કરીને કર્ત્તવ્ય બજાવવા તત્પર થવું.

(૨) કર્મ એટલે નિશ્ચયપૂર્વક કામે લાગવું, ઉદ્યમ કરવા મચી પડવું, કર્ત્તવ્યનો સ્વીકાર કરવો કે ફરજ પર ચડી જવું.

(૩) બલ એટલે સ્વીકૃત કાર્યમાં કાયા, વાણી અને મનના બલનો બને તેટલો વધારે ઉપયોગ કરવો, પ્રાણુ પરોવવો.

(૪) વીર્ય એટલે સ્વીકૃત કાર્યને પાર પાડવામાં આનંદ માનવો, ઉલ્લાસ રાખવો કે ઉમંગ ધરાવવો.

(૫) પરાક્રમ એટલે અંતરાયો, મુશ્કેલીઓ, પરીબંધો કે

વિદ્ધનો સામે ધૈર્યપૂર્વક ઊભા રહેવું અને તેમને ઓળંગી જવાની વીરતા બતાવવી.

ઉપસંહાર

પડવું કે ચડવું એ મનુષ્યના પોતાના હાથની વાત છે. જે મનુષ્યો ગમાર બનીને ગફલતમાં રહે છે, તેઓ અધઃપતનના અંધારા કૂવામાં અવશ્ય ગબડી પડે છે અને જે મનુષ્યો સમજી થઈને પુરુષાર્થને સાધે છે તેઓ મુક્તિસુખના મિનારા પર અવશ્ય ચડી જાય છે. તેથી ઇચ્છવા યોગ્ય એ છે કે આજે જ આગસ મરડીને ઊભા થાઓ, આજે જ જડતાને છોડી જાગૃત થાઓ, આજે જ નિરાશા કે નાસીપાસનો ત્યાગ કરો અને આજે જ પ્રમાદનો પરિહાર કરીને કર્તવ્યનું પાલન કરવા તત્પર બનો. કર્તવ્ય એટલે ધર્મનું ઉલ્લાસમય આરાધન કે મંગલમય મુક્તિ માટેનો પરમ પુરુષાર્થ.

આ જગતમાં જે મહાપુરુષો કૃતકૃત્ય થયા છે, નિષ્ઠિતાર્થ થયા છે, સિદ્ધ-શુદ્ધ-પારગત અને પરંપરગત થયા છે, તે સઘળાએ પુરુષાર્થનું જ આલંબન લીધું હતું, પુરુષાર્થનું જ અનુસરણ કર્યું હતું અને પુરુષાર્થને જ પોતાનો જીવનમંત્ર બનાવ્યો હતો. એટલે એ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે કે-પુરુષાર્થ એ જ સફળતાની સીડી છે, પુરુષાર્થ એ જ મુક્તિમંદિરનું લઘ્ય પ્રવેશ દ્વાર છે અને પુરુષાર્થ એ જ અક્ષય-અનંત-અપરિમિત સુખનું સાચું સાધન છે.

વિચારશૂન્યતા, દ્યેયહીનતા, લક્ષ્ય રહિતપણું તથા પાપાચરણ પ્રત્યેનું માનસિક વલણ એ અધમ પુરુષનાં લક્ષણો છે; સુવિચાર, દ્યેયનું જ્ઞાન, લક્ષ્યનો ખ્યાલ અને પાપહીનતા કે

પાપ કરવાની અનિચ્છા એ મધ્યમ પુરુષનાં લક્ષણો છે; અને શુભ ભાવના, ધ્યેયનું સતત સ્મરણ, લક્ષ્યને પહોંચવાનો પરમ પુરુષાર્થ અને પાપનો સદંતર ત્યાગ એ ઉત્તમ પુરુષનાં લક્ષણો છે. ‘ આ ત્રણ પ્રકારના પુરુષોમાં મારું સ્થાન કયાં છે ? ’ તેનો વિચાર પ્રત્યેક સુસ મનુષ્યે તટસ્થ ભાવે-અંતરની સાક્ષીએ કરવો ઘટે છે.

પુરુષના ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એ ત્રણ વિભાગો તેના વર્તન, વિકાસ કે શુણ્ણને અનુલક્ષીને પાડવામાં આવે છે. તેથી જે મનુષ્ય પોતાનું વર્તન ઉત્તરોત્તર સુધારતો જાય, પોતાનો વિકાસ ઉત્તરોત્તર સાધતો જાય અને પોતાનામાં રહેલાં શુણ્ણનાં બીજોને અંકુરિત, પલ્લવિત, પત્રિત અને પુષ્પિત કરીને છેવટે સફલ બનાવતો જાય તે જઘન્ય, કનિષ્ઠ કે અધમ-માંથી વિમધ્ય કે મધ્યમ બની શકે છે અને વિમધ્ય કે મધ્યમમાંથી ઉત્તમ, પવિત્ર કે પૂર્ણ બની શકે છે. તેથી જ સદ્ગુણપ્રાપ્તિ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો એ સફલતાની સીડી પરનું ઉત્તમ આરોહણ છે.

સર્વ જીવો પુરુષાર્થના પ્રશસ્ત પથને અનુસરે એ જ મંગલ કામના.

તુરત ગ્રાહક બનો.

સહુ કોઇ સમજી શકે તેવી શૈલી ને ભાષામાં
તૈયાર થતી.

‘ધર્મબોધ ગ્રન્થમાળા’ ના તુરત ગ્રાહક બનો.
જેમાં જગત અને જીવનને જોવાની સાચી દૃષ્ટિ રજૂ કરતાં
સુખ, શાંતિ અને સામર્થ્યપ્રાપ્તિનો સાચો રાહ બતાવતાં,
જૈન ધર્મની પરમ પવિત્ર વિચારધારાને રજૂ કરતાં ૨૦
પુસ્તકો બહાર પડશે.

પુસ્તકોનાં નામ

૧ ત્રણ મહાન તકો	૮ જ્ઞાનોપાસના	૧૫ બે ઘડી યોગ [સામાયિક]
૨ સફળતાની સીડી [પુરુષાર્થ]	૯ ચારિત્રવિચાર	૧૬ મનનું મારણ [ધ્યાન]
૩ સાચું અને ખોટું [સ્વાદ્વાદ]	૧૦ દેતાં શીખો [દાન]	૧૭ પ્રાર્થના અને પૂજા [આવશ્યક ક્રિયા]
૪ આદર્શ દેવ [સુદેવ]	૧૧ શીલ અને સૌભાગ્ય [શીલ]	૧૮ ભક્ત્યાભક્ત્ય
૫ ગુરુદર્શન [સુગુરુ]	૧૨ તપનાં તેજ [તપ]	૧૯ જીવનચલકાર
૬ ધર્મામૃત [સુધર્મ]	૧૩ ભાવનાસૃષ્ટિ [ભાવ]	૨૦ દિનચર્યા
૭ શ્રદ્ધા અને શક્તિ	૧૪ પાપનો પ્રવાહ [૧૮ પાપસ્થાનક]	

કુલ પાનાં ૧૬૦૦, લવાજમ રૂ. ૧૦ પોસ્ટેજ અલગ.

પાંચ પાંચના ગુચ્છમાં પાંચ પાંચ મહિને અપાશે.

ગ્રાહક થવાનાં ઠેકાણાં:—

શા. લાલચંદ નંદલાલ

ઠે. રાવપુરા, ઘી કાંટા,
વડોદરા.

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

ઠે. રતનપોલ, હાથીખાના,
અમદાવાદ.

મેધરાજ જૈન પુસ્તક ભંડાર

ઠે. ગુલાલવાડી, ગોડીજની ચાલ નં. ૧ મુંબઈ

